

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYNUR QƏLƏNDƏR qızı MUSTAFAYEVA

**“KOLLEKTİVDƏ MƏNƏVİ KEYFİYYƏTLƏRİN
FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI”**

İxtisaslaşma: HSM-060119 Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:_____

dos.Vidadi Bəşirov

Bakı – 2022

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I FƏSİL. Kollektivdə milli-mənəvi dəyər və milli xarakter üzrə iş sistemi.....	7
1.1. Ümumtəhsil məktəblərində milli-mənəvi dəyərlərin yaradılması imkanları.....	11
1.2. Ümumtəhsil məktəblərində milli xarakterin formalaşdırılması yolları.....	28
II FƏSİL. Kollektivdə mənəvi keyfiyyətlər üzrə iş sistemi.....	39
2.1. Kollektivdə milli mənlik şüurunun yaradılması.....	52
2.2. Mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında müəllimin rolu.....	62
Nəticə.....	71
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	74

GİRİŞ

Pedaqoji aksiologiyanın mahiyyəti pedaqoji fəaliyyətin xüsusiyyətləri, onun sosial rolu və şəxsiyyətin formalaşması imkanları ilə müəyyən edilir. Pedaqoji fəaliyyətin aksioloji xüsusiyyətləri onun humanist mənasını əks etdirir.

Pedaqoji dəyərlər - bunlar müəllimin təkcə ehtiyaclarını ödəməyə deyil, həm də humanitar məqsədlərə çatmağa yönəlmiş sosial və peşəkar fəaliyyətinə bələdçi kimi xidmət edən xüsusiyyətləridir.

Pedaqoji dəyərlər digər mənəvi dəyərlər kimi həyatda özünü təsdiq etmir. Onlar cəmiyyətdəki sosial, siyasi, iqtisadi münasibətlərdən asılıdır ki, bu da pedaqogikanın və təhsil təcrübəsinin inkişafına böyük təsir göstərir. Üstəlik, bu asılılıq mexaniki xarakter daşımır, çünki cəmiyyət səviyyəsində arzu olunan və zəruri olan konfliktə girir ki, bunu konkret şəxs, müəllim dünyagörüşünü, ideallarını, mədəniyyətini təkrar istehsal etmək və inkişaf etdirmək yollarını seçməklə həll edir.

Pedaqoji dəyərlər pedaqoji fəaliyyəti tənzimləyən və təhsil sahəsində qurulmuş ümumi perspektivlə müəllimin fəaliyyəti arasında vasitəçi və əlaqə rolunu oynayan idrak fəaliyyət sistemi kimi çıxış edən normalardır. Digər dəyərlər kimi onlar da sintaktik xarakter daşıyır, yəni. O, müəyyən obrazlar və ideyalar şəklində ictimai şüurun forması kimi pedaqoji elmdə tarixən formalaşmış və təsbit edilmişdir. Pedaqoji dəyərlərin mənimsənilməsi onların subyektivləşməsinin baş verdiyi pedaqoji fəaliyyətin aparılması prosesində özünü göstərir. Müəllimin şəxsi və peşəkar inkişafının göstəricisi kimi xidmət edən pedaqoji dəyərlərin subyektivləşdirilməsi səviyyəsidir.

Mövzunun aktuallığı. Kollektivdə mənəvi keyfiyyətlər, milli-mənəvi xarakter, milli dəyərlər bütün dövrlərdə aktual ola biləcək mövzudur. Xarakter və dəyər anlayışı nə qədər işlənsə də, hər gün inkişaf edən, təkmilləşən cəmiyyət üçün həmişə ciddi araşdırma mənbəyinə çevriləcəkdir.

Mövzunun elmi əhəmiyyəti ondadır ki, bu gün sosial-iqtisadi həyatın ən ümdə problemi olan kollektiv vasitəsilə tərbiyələnməyin mənəvi imkanları təhlil edilərək, bu sahədə təlim-tərbiyə prosesinin inkişaf dinamikası yeni konseptual baxışlar səviyyəsində araşdırılmışdır.

Belə ki, kollektiv deyəndə təhsil mühiti, bu zəmindən sağlam mənəvi-psixoloji mühit amilləri nəzərdə tutulmuş, bu istiqamətdə adı çəkilən mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmağın yolları tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı kollektiv vasitəsilə formalaşan sağlam mənəvi-psixoloji mühitdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti kollektivdə mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmağın yolları, istiqamətləri, təhsil kollektivində dəyər və xarakteri inkişaf etdirmək siyasətinin həyata keçirmə üsullarıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Yüksək mənəvi keyfiyyətlərin sağlam cəmiyyətdə uzun zaman araşdırılan bir mövzu olmasına baxmayaraq, bu keyfiyyətləri kollektivdə, yəni təhsil mühitində işləyib, bu istiqamətdə olan mənəvi-didaktik problemlərə, fikir ayrılıqlarına bir aydınlıq gətirməkdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti mövzu ilə bağlı ədəbiyyat mənbələrindən istifadə etməklə mənəvi keyfiyyətlər haqqında müasir vəziyyəti, bu dəyərlərin formalaşdırılmasında müəllim, valideyn və mühitin rolu, şagirdlərin fərd, şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi, bu prosesdə qarşıya çıxan problemlərin həll olunması kimi məsələlərdən ibarətdir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur:

1. Müşahidə
2. Müqayisə
3. Ümumiləşdirmə

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi kollektivdə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması yollarını araşdırmaqdır. Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- Kollektivdə milli-mənəvi keyfiyyətlər ilə bağlı məlumatların təhlil edilməsi;
- Kollektivdə mənəvi keyfiyyətlərin müasir vəziyyəti ilə bağlı məlumatların əldə edilməsi;
- Ümumtəhsil məktəblərində milli-mənəvi dəyərlərin yüksək səviyyədə təşkil edilməsi;
- Ümumtəhsil məktəblərində milli xarakterin formalaşdırılması ilə şagirdlərin müstəqil bir fərd kimi yetişməsinə imkan yaratmaq;
- Şagirdlərdə milli mənlilik şüurunun yaradılmasında kollektivin rolunun müəyyənəşdirilməsi.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, 1,5 intervalla 76 səhifədən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və obyekt müəyyənəşdirilir.

Tədqiqat işinin birinci fəslə “Kollektivdə milli-mənəvi dəyər və milli xarakter üzrə iş sistemi” adlanır. Bu fəsildə, əsasən, yerli və xarici pedaqoji ədəbiyyatda problemin qoyuluşu tədqiq olunmuş, mənəvi keyfiyyətlərin təhsilimiz üçün əhəmiyyətindən, həyata keçirilən layihələrdən bəhs olunmuşdur.

“Kollektivdə mənəvi keyfiyyətlər üzrə iş sistemi” adlanan ikinci fəsildə şagirdlərdə milli mənlilik şüurunun yaradılması, şəxsiyyət kimi yetişərək mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnməsi, bu yolda müəllimin başlıca rolu və şagirdlərə göstərdiyi istiqamətlər təhlil olunmuşdur.

Pedagoji kollektivdə mənəvi dəyərlərin inkişafında müəllimin rolu danılmaz faktdır.

Tədqiqat işinin nəticəsində görülən işlər ümumiləşdirilərək gələcək tədqiqatlar üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Ədəbiyyat siyahısında istifadə olunmuş yerli və xarici ədəbiyyatlar müvafiq tələblər əsasında qruplaşdırılmışdır.

I FƏSİL

KOLLEKTİVDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏR VƏ MİLLİXARAKTER

ÜZRƏ İŞ SİSTEMİ

Təhsil fərdin akademik uğur qazanmasına və düzgün xarakter formalaşmasına kömək etməlidir. Məktəblərdə verilən formal təhsil; ailədə və ətraf mühitdə apardığı müşahidələrlə əldə etdiyi qeyri-formal təhsillə şəxsiyyətin xarakterini formalaşdırır. Keçmişdən bu günə qədər təhsil fəzilətli insanlar, yüksək xasiyyətli yaxşı insanlar yetişdirmək məqsədi daşıyır. Bu mənada tərbiyə anlayışı ilə xarakter anlayışı arasında əlaqə mövcuddur.

Akademiklər, YUNESKO və Avropa İttifaqı tərəfindən təhsil sahəsində tez-tez qeyd edilən vətəndaşlıq təhsili və xarakter təhsilinin əhəmiyyəti ölkələrin hökumətləri tərəfindən nəzərə alınır. Mövzu milli və ümumbəşəri sülh və sevginin əsasını təşkil etdiyi üçün təhsil sistemlərinin siyasətlərində və planlaşdırılmasında öz yerini tutur [32, s. 120]. Bu kontekstdə bütövlükdə cəmiyyətdə dəyərlər təhsilinin inkişaf etdirilməsi və arzu olunan səviyyədə olması üçün qadınların təhsili ilə yanaşı, mənəviyyat təhsilinə də önəm verilməlidir. Cəmiyyətin sosial, iqtisadi, mədəni və insani dəyərləri təhsil sisteminin inkişafında və onun bir model kimi formalaşmasında çox mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən, məktəblərin, ailələrin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və cəmiyyətin bütün maraqlı tərəflərinin təhsil sistemlərində lider rolunu öz üzərinə götürməsi, vəzifə və məsuliyyətləri bölüşməsi xarakter təhsili və vətəndaşlıq təhsilinin uğuru üçün vacibdir. Bu kontekstdə cəmiyyətin bütün qurumları, təşkilatları və maraqlı tərəflərinin düzgün personajların yaradılmasında bir-birinə kömək edəcəyi gözlənilir. Bu, həm də fərdin ictimai birliyinin təmin edilməsi, özünə inamının və heysiyyətinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Dəyər gerçəkləşdirmə yanaşması fərdin öz hissləri, inancları, prioritetləri və dəyərlərindən xəbərdar olmasını, güclü və zəif tərəflərini bilməsini, həyat ləyaqətinə

malik olmasını tələb edir. Bu yanaşmalar insanların öz hissləri, inancları və dəyərlərindən xəbərdar olması üçün geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Konsepsiya ilk dəfə Sidney Simon və başqaları tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu yanaşma fərdə öz dəyərlərini dərk etməyə, qərar qəbul etməyə imkan verir. Onlara qərar qəbul etməyə və qərarlarını həyata keçirməyə kömək edir. Həyat bacarıqları təlimi kimi də qeyd olunur. Dəyişən dünyada gənci həyat üçün istiqamətləndirəcək məlumatlar, bacarıqları və duyğuları öyrənməyə kömək edir.

Bu yanaşmada müəllimin vəzifəsi şagirdə həyatın mənasını tapmaqda kömək etməkdir. Ona öz dəyərlərini formalaşdırmağa və həyat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək etmək ona bütün bu vəziyyətlərin öhdəsindən təsirli bir insan kimi kömək etməkdir. Dəyər həyata keçirmə axınında fərdin dəyərlərinin xüsusiyyətləri fərdlərin öz dəyərlərini necə əldə etməsinə çox diqqət yetirilir. Beləliklə, bu yanaşma tələbələrə prioritet dəyərlərini (dəyər üstünlüklərini), bu dəyərləri əks etdirməyə, təsdiqləməyə və ya qiymətləndirməyə, onları gündəlik həyatlarında tətbiq etməyə və istifadə etməyə çalışır.

Dəyər reallaşdırma yanaşmasının digər məqsədi tələbələrin yaradıcı və yaradıcı olmasını təmin etmək, tənqidi düşünən fərdlər yetişdirməkdir. İşəgötürənlər də bir çox elanlarda işçilərin yaradıcı düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarına malik olmalarını qeyd edirdilər. Biznes məsləhətçiləri indi işin təbiətinin dəyişdiyini və müvəffəqiyyət üçün çox biliyə sahib olmaq əvəzinə kritik olduğunu və yaradıcı düşünmə qabiliyyətinin zəruri olduğunu bildirirlər. Bir çox təhsil proqramları tənqidi və yaradıcı düşüncə üzərində cəmlənmişdir.

Dəyərin reallaşdırılması yanaşmasının məqsədi hər hansı bir dəyər qrupunu aşılamaqdır. Fərdin öz dəyərlərini həyata keçirməsi üçün dəyər aydınlaşdırılması, dəyər təhlili və əxlaqi əsaslandırma üsullarından istifadə etməsi vacibdir.

Fərdlərə öz dəyərlərini formalaşdırmağa və həyat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək etmək üçün istifadə olunan tədris yanaşmalarından biri də dəyər analizidir. Dəyər təhlili yanaşmasında dəyərlə bağlı problemlər emosional olmadan,

rasional, məntiqli və sistemativ olaraq diqqət mərkəzindədir. Bu yanaşmada tələbələr həll yolları üçün ideyalar irəli sürür, qiymətləndirirlər və nəticələr əldə edir. Bu yanaşma tələbələrin nümunələr əsasında əxlaqi düşünmə bacarıqları qazandıqlarını ifadə edir. Beləliklə, tələbələr elmi problemləri də həll etməyi bacarırlar. Onlar metodu sosial problemlərə tətbiq etməyi öyrənirlər. Bu yanaşma ilə tələbələr dəyərlərə nə üçün diqqət yetirilməli və niyə dəyərlərə uyğun yaşamağa olduqlarına əmin olurlar. Bu yanaşmada “başqalarının əşyalarını götürməməliyik” kimi məsləhətlər vermək yerinə, pulqabını sahibinə qaytaran tələbənin davranışı niyə düzgün və dürüstdür? – Bu tipli suallar hər cəhətdən mübahisəlidir. Ona görə də məsləhət verməkdən daha təsirli olur.

Xarakter və dəyərlər təhsili bir çox kurikulumlara üstüörtülü şəkildə daxil edilsə də, həftədə müəyyən bir saatda və həyatşünaslıq, sosial elmlər, din mədəniyyəti və etikada gizli kurikulumda daxil ediləcəyi dərəcədə öyrədilməyə çalışılır. İnsan hüquqları, vətəndaşlıq və demokratiya kursları. Bu kurslarda əldə olunmağa çalışılan xarakter və dəyərlər təhsili səmərəsiz və ya qeyri-kafidir. Xarakter və dəyərlər təhsilinin səmərəsiz və ya qeyri-adekvatlığını yalnız gizli kurikulumla və ya həftəlik dərslərinin qeyri-adekvatlığı ilə əlaqələndirmək düzgün olmazdı. Bu kontekstdə, xarakter və dəyərlər təhsili kursunun müstəqil bir kurs kimi kurikulumda daxil edilməsi və bu prosesin müəyyən ediləcək məqsəd və nailiyyətlərə uyğun hazırlanacaq düzgün fəaliyyət və materiallarla planlaşdırılması məqsədəuyğun olardı. düzgün. Bir daha qeyd edirik ki, tələbələrə dəyər qazandırmaq problemi yalnız xarakter və dəyərlər tərbiyəsi kurslarının tədrisi ilə həll edilə bilməz. Uşaqların düzgün xarakter qazanması, dəyərlərə yiyələnməsi üçün ailə, uşaq, müəllim, sosial mühit, cəmiyyət, kurikulum, dərslər, televiziya, internet, mətbuat və yayım kimi bir çox fərqli amillərin olduğunu görmək lazımdır. Bununla belə, bu çox fərqli amillərin kollektiv şəkildə qiymətləndirilməsi, planlaşdırılması və tətbiqi nəticəsində xarakter və dəyərlərin tərbiyəsi problemi həll edilə bilər.

Xarakter anlayışı fərdin intellektual, affektiv, sosial və etik sahələrdə bütün müsbət inkişaf xüsusiyyətlərini əhatə edir. Bu mənada xarakter həm də fərdin subyektivliyini və unikallığını ifadə edir. Beləliklə, xarakter; Onu intellektual, affektiv, sosial və əxlaqi meyarlara görə fərdləri başqalarından fərqləndirən elementlər kimi də müəyyən etmək olar.

Xarakter, əslində, fərdin psixoloji və sosioloji tərəfini açır. Fərdin təcrübələrinin təsiri ilə yanaşı, elmi şəkildə ifadə olunmasa da, psixoloji cəhətin müəyyən dərəcədə şəxsiyyətin fitri xüsusiyyətləri ilə formalaşdığını söyləmək olar. Sosioloji tərəf fərdin təhsil yolu ilə əldə etdiyi bilik, bacarıq, dəyərlər, davranış və münasibətlərdən ibarətdir. Bu mənada demək olar ki, şəxsiyyətin müəyyən dərəcədə fitri xüsusiyyətlərinin üstündə, təhsil yolu ilə əldə etdiyi bütün nailiyyətlər və onun ictimai həyatında yaşanan təcrübələrdən sonra xarakter formalaşır. Bu vəziyyət ümumilikdə fərdin xarakterinin sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində formalaşdığını göstərir. Xarakter, ailə və sosial mühit arasında güclü əlaqə olduğu məlumdur. Xarakterin formalaşmasında çox vaxt sosial mühitdə qazandığı dəyərlər və ailədə aldığı tərbiyə ilə oxşarlıqlar göstərir. Bu mənada demək olar ki, xarakter anadangəlmə deyil və sosial mühit tərəfindən sonradan mənimsənilir. Əslində dürüst, məsuliyyətli, ədalətli, təsirli ünsiyyət quran, həssas olmaq onun xarakterini təşkil edir. Bu kontekstdə şəxsiyyətin şəxsiyyət qazanmasında sosial mühit mühüm rol oynayır. Bu vəziyyət əslində cəmiyyətdə yaxşı, gözəl, müsbət və düzgün qəbul edilən vəziyyətlərin xarakter göstəricisidir. Bu dəyərlərin və xüsusiyyətlərin olmaması da əks xarakterin göstəricisi ola bilər.

1.1. Ümumtəhsil məktəblərində milli-mənəvi dəyərlərin yaradılması imkanları

Dəyər anlayışı bir şeyin əhəmiyyətini, bir şeyin qarşılığını, dəyərini təyin etmək üçün mücərrəd ölçü; İstəyən və ehtiyacı olan varlıq kimi insanın predmetlə əlaqəsində meydana çıxan şey kimi müəyyən edilir. Dəyərlər insanın insanla, insanın əşyalarla və insanın bütövlükdə cəmiyyətlə münasibətlərini istiqamətləndirən qaydaların mahiyyətini təşkil edir. Dəyər, fərdin və cəmiyyətin həyat keyfiyyətini və motivasiyasını artıran, fərdin və cəmiyyətin xoşbəxtliyinə əsaslanan qaydalar sistemi cəmiyyətin razılaşdığı və uzun müddət ərzində formalaşan standartlar toplusudur. İqtisadiyyat, fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya, estetika, dini elmlər, etika və s. sahələrdə əsas anlayışlardan biri olan dəyər anlayışı müxtəlif fənlər üçün fərqli təriflərə və funksiyalara malikdir. Bu fənlərdən biri də təhsil sahəsidir. Dəyər anlayışının xüsusilə ötən əsrdə təhsil sahəsi ilə birlikdə tez-tez xatırlandığı müşahidə edilir. Davranış dəyişikliyi prosesi kimi xarakterizə edilən təhsil anlayışı və davranışı istiqamətləndirən standartlar kimi təsvir edilən dəyər anlayışı dəyər təhsili anlayışını yaradır. Təhsilin tərifini nəzərə alsaq, dəyər təhsili fərdin davranışını öz həyatı ilə istiqamətləndirən standartlarda məqsədli şəkildə arzu olunan dəyişikliyin yaradılması prosesi kimi görünür.

Ailədə başlayan dəyər tərbiyəsi məktəbdə də davam edir. Məktəblərin vəzifələrindən biri də məktəb proqramında açıq-aşkar ifadə olunmuş və ya qeyd olunmayan dəyərləri şagirdlərə öyrətmək, şagirdləri müəyyən edilmiş qaydalara uyğun nizam-intizamla tərbiyə etmək və onların mənəvi inkişafına töhfə vermək, xarakterinə müsbət təsir göstərməkdir. İnsanın zəhnini və təfəkkür qabiliyyətini inkişaf etdirmək, duyğu və iradə istiqamətini gücləndirmək, bədən tərbiyəsi mümkün olsa da, insanın ağıl və bədənindən yaxşı istifadə etmək üçün dəyər və əxlaqi tərbiyənin zəruri olduğu düşünülür: bütün insanlıq və varlıq üçün [34, s. 137].

Dəyər təhsilinin məqsədi; “İnsanın doğulduğu andan ən gözəl tərəflərini üzə çıxarmaq, şəxsiyyətinin hər cəhətdən inkişafını təmin etmək, onun insani kamilliyə çatmasına kömək etmək, şəxsiyyəti və cəmiyyəti pis əxlaqdan qorumaq və xilas etmək, eləcə də gözəl əxlaqla təchiz etmək və davam etdirilməsini təmin etməkdir” [36, s. 15]. Dəyər təhsili fərdin cəmiyyət qarşısında məsuliyyətlərini öyrənməsinə, həmçinin şəxsiyyətini təkmilləşdirməyə və inkişaf etdirməyə kömək edir. İctimai nizamın təmin edilməsində mühüm yer tutan dəyər təhsili bu səbəbdən həm fərdi, həm də sosial baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dəyər təhsili sayəsində fərdlər yaşadıqları cəmiyyətə inteqrasiya etməyi, sosiallaşmağı və mədəni aidiyyət hissində sahib olmağı öyrənirlər.

Bu gün demək olar ki, hər bir cəmiyyətdə yaşanan “mənəvi pozulmalar, cəmiyyətdə artan cinayətlər və artan zorakılıq meylləri, sosial həssaslıq və korrupsiya” cəmiyyətləri və fərdləri çarə axtarmağa vadar edir. Bu axtarışda ön plana çıxan həllin mühüm bir ölçüsü təməl mənəvi dəyərləri qazanmağın yollarını axtarmaq və tapmaq və onları məktəblərdə tətbiq etməkdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən dinc və təhlükəsiz cəmiyyətdə yaşamaq istəyində dəyərlər təhsilinə ehtiyac mühüm hesab olunur [35, s. 118].

Bütün bunlarla yanaşı, dəyərlər təhsilinin mücərrəd anlayışlardan ibarət bir quruluş olduğunu, şagirdlərin bu mücərrəd anlayışları mənimsəməsinin çətin ola biləcəyini, buna görə də öyrədiləcək dəyər haqqında fəaliyyətə əsaslanan təhsilin tövsiyə oluna biləcəyini bildirilir [5, s. 22]. Bundan əlavə, “dəyərlərin tərbiyəsində şagirdlərin marağını canlı saxlamaq, nümunəvi fəaliyyət lazım olduqda mümkün qədər müsbət nümunələrdən çıxış etmək, şagirdlərin yaşını, bacarıqlarını, bacarıqlarını və mühitini nəzərə almaq, dostluq və ünsiyyət qurmaq müəyyən məsafədən bu uşaqlarla dostluq münasibətləri və müəllimin nümunəvi davranışı” kimi mövzuların “dəyərlərin tərbiyəsi” prosesini asanlaşdırma biləcəyi də bildirilir.

Ədəbiyyatda dəyərlər təhsili yanaşmaları müxtəlif yollarla sadalansa da, dəyərlər təhsili yanaşmaları ümumiyyətlə üç əsas başlıq altında qruplaşdırılmalıdır:

1. “Dəyərlərin ötürülməsi”,
2. “Dəyərlərin inkişafı”
3. Bu iki yanaşmanın olduğu “bütöv dəyərlərin təhsili”.

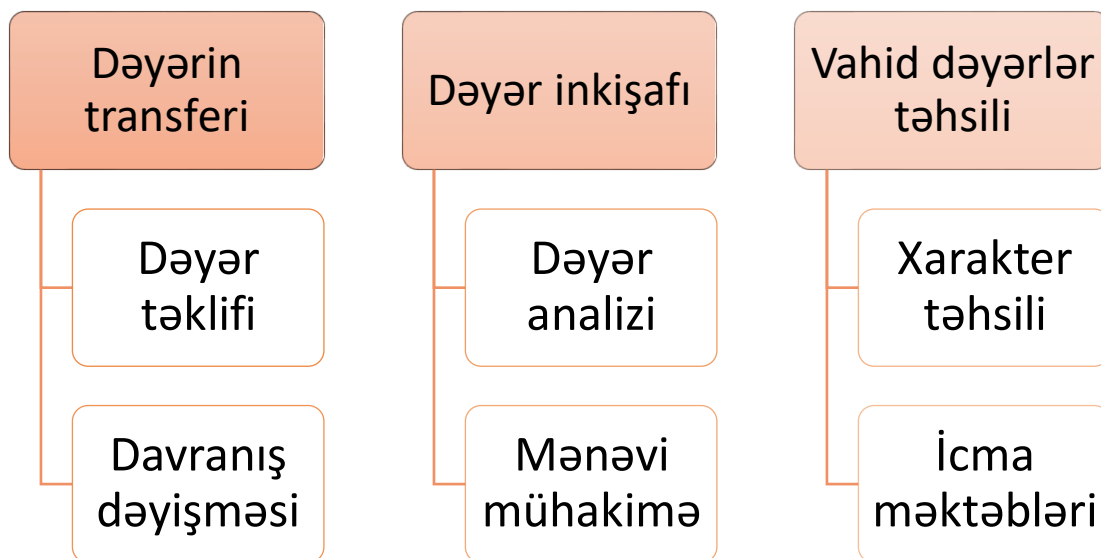
Dəyər təhsilinin əhatə dairəsinin nə olacağı və məktəblərdə necə tətbiq oluna biləcəyi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar və təkliflər var. Bu yanaşmaların inkişafının səbəbi hansı dəyərlərin və ya kimin dəyərlərinin öyrədiləcəyi ilə bağlı müzakirələrdir [44, s. 440-442]. Görünür ki, dəyərlər təhsili 1920-ci illərdə ABŞ-da xarakter təhsili adı altında aparılan araşdırmalara əsaslanır. 1930-cu illərin ikinci yarısında xarakter təhsilinə maraq azaldı. Dəyərlərə gəlincə, 1950-ci illərdə təhsil sistemləri ənənəvi əxlaqi tərbiyə yanaşmasına sadıq qalaraq cəmiyyətə uyğunlaşma və uyğunlaşmaya diqqət yetirirdi.

1960-cı illərdə, cəmiyyətdə fərdiliyin artdığı, şəxsi maraqların ön planda olduğu dövrlərdə, dəyər təhsilində fərdi mərkəzləşdirən yanaşmalar, dəyərlər təhsilində fərdiliyin sual altına alınmasına yol açan yanaşmalar meydana çıxdı. 1970-ci illərdə dəyərlər təhsilinə marağın artdığı müşahidə edilmişdir. 1970-ci illərdə dəyərlərin aydınlaşdırılması və əxlaqi əsaslandırma yanaşmaları ön plana çıxdı. 1980-ci illərdə ənənəvi olana qayıdış edildi və həm fərdi, həm də dəyərlərin öyrədilməsi mərkəzləşdi. Nəticədə “hörmət, məsuliyyət, özünə intizam, ailə, vətənpərvərlik və başqalarına xidmət” kimi dəyərlər ön plana çıxdı. 1990-cı illərdə bütöv dəyər təhsili yanaşması çərçivəsində xarakter təhsili ön plana çıxdı.

Dəyər təhsili yanaşmaları əsasən üç fərqli kateqoriyada nəzərdən keçirilə bilər. Bunlardan birincisi dəyər transferi yanaşmalarıdır. Bu yanaşma ümumi qəbul edilmiş dəyərləri tələbəyə çatdırmaq məqsədi daşıyan deduktiv yanaşmanı qəbul edir. İkincisi, dəyər inkişafı yanaşmalarıdır. Dəyər inkişaf etdirmə yanaşmaları isə tələbələrə öz dəyərlərini yaratmağa kömək edən induktiv yanaşmanı qəbul edir və beləliklə, onların ümumi həqiqətlərə çatmasına şərait yaratmağa çalışır. Xarakter təhsili və ədalətli icma məktəbləri kimi dəyərlər təhsilində tətbiq olunan və hər iki tendensiyadan istifadə edən bu iki yanaşmaya daha vahid yanaşma haqqında da

danışmaq olar. Bununla belə, dəyərlər təhsili yanaşmalarının bir-birindən tamamilə müstəqil olmadığını və bir-birindən ayrı olmadığını və eyni təhsil mühitində birdən çox yanaşmanın fərqli cəhətlərindən faydalana biləcəyini söyləmək olar.

Dəyər təhsili yanaşmaları üç qrupa bölünür:

Dəyər transferi yanaşmaları

Deduktiv quruluşa malik olan bu yanaşmada “əvvəlcə qəbul edilməsi gözlənilən dəyər bir qayda olaraq ifadə edilir, sonra isə tədris strategiyaları vasitəsilə mənimsənilməyə çalışılır”. İdealist fəlsəfədən təsirlənən bu yanaşmada fərddən öz həqiqətlərini tapması deyil, mövcud olaraq qəbul edilən həqiqətləri mənimsəməsi gözlənilir. Bu yanaşmada tələbələr öyrənəcəkləri dəyərləri seçmirlər, müəllimlərin seçdiyi dəyərləri öyrənirlər. Bu, müəllimin mərkəzli yanaşmasıdır; buraya nağıl, nümayiş, məşq-təkrar, didaktik sual kimi üsullar daxildir. Bu üsul xüsusilə ibtidai, orta və orta məktəb şagirdlərinə dəyərlərin öyrədilməsi prosesində istifadə olunur. Ədəbiyyata nəzər saldıqda bu yanaşmada iki üsuldan bəhs edilir:

- dəyər təklifi,
- davranış dəyişməsi [36, s. 99; 34, s. 170-171].

Dəyər Təklifi. İstənilən və əvvəlcədən müəyyən edilmiş dəyərlərin tələbələrə ötürülməsini nəzərdə tutan bu üsulda fərdin öz xüsusiyyətlərindən çox, cəmiyyətin dəyərləri ön plandadır. Dəyərlər cəmiyyət və mədəniyyət tərəfindən qidalanan standartlar və qaydalar kimi görülür. Bu üsulla dəyərlər təhsili tələbələrin oxu mətnləri və digər tətbiqlər vasitəsilə onlara çatdırılan bəzi dəyərləri aldıqda baş verir. Bu səbəbdən də bu prosesdə tədris vasitəsi kimi dəyərləri və əxlaqi təlimləri ehtiva edən hekayələr, nağıllar, təmsillər, şeirlər və videolardan istifadə olunur. Bu üsulda öyrəniləcək dəyərlər böyükəlin rəhbərliyi ilə müəyyən edildiyi üçün uşaqlar böyükəlin öyrətmək istədikləri dəyərləri öyrənirlər. Dəyər təlqinində şagirdədən əvvəlcədən müəyyən edilmiş dəyərlərin düzgünlüyünü və ya yanlışlığını şübhə altına almaqdan, səbəblər və nəticələr haqqında fərziyyələr yürütməkdənsə, dəyərin və nümunələrin mənasını bilməsi və qiymətləndirməsi gözlənilir. Bu baxımdan şagirdlər müəllimin göstərişlərinə passiv əməl edən, onların suallarını cavablandırان və davranışlarını buna uyğun tənzimləyən fərdlər kimi görünürlər. Dəyərlərin aşılmasında ən təsirli və geniş istifadə olunan üsul möhkəmləndirmədir. Möhkəmləndirmə, müəllimin istədiyi dəyərə uyğun davrandığı zaman şagirdi təqdir etmək kimi müsbət mənada və ya arzulanan dəyərə zidd hərəkət etdiyi üçün onu cəzalandırmaq kimi mənfi mənada istifadə edilə bilər. Başqa bir üsul isə model olmaqdır. Şagirdlərdən şagirdin əməl etməsi gözlənilən dəyəri mənimsəyən bir modelə əməl etmələri istənilir və bu çərçivədə müəllim şagirdlər tərəfindən bir model olaraq görülür.

Davranış dəyişməsi. Bu üsul davranış nəzəriyyəsinin təlimlərinin dəyərlər təhsilinə tətbiqinə əsaslanır və kondisionerdən asılı olaraq şagirdin davranışını dəyişməyi hədəfləyir. Şagirdlərdən uyğun davranışlar, gücləndirmə, təkrar və mükafatlardan istifadə edərək dəyərləri mənimsəmələri istənilir. Fərdlərə davranış dəyişikliyinə arzu olunan dəyərlərə uyğun bir davranış göstərmək üçün; “Məqsədin müəyyən edilməsi, meyarın müəyyən edilməsi, metodun seçilməsi, metodun tətbiqi və qiymətləndirilməsi, lazım gəldikdə təkrarlanması” kimi beş addımlı proseslər tətbiq edilir [38, s. 61].

Dəyər inkişaf yanaşmaları

Onlar özlərini müəyyən etməyi və fərdlərin şəxsi həyat və təcrübələrinə əsaslanan bir dəyər sistemi yaratmağı hədəfləyən yanaşmalardır. Humanizm nəzəriyyəsiindən ilhamlanaraq, 1960-1980-ci illərdə təsirli olmuşdur [42, s. 72-73]. Bu yanaşma fərdin heç bir kənar müdaxilə olmadan öz dəyərlərini təyin etmək hüququnu vurğulayır və fərdin muxtariyyətinin inkişafına diqqət yetirir. İnduktiv bir yol izləyən dəyər inkişafı yanaşmaları humanist təhsil hərəkatlarından təsirlənən və şəxsiyyəti ön plana çıxaran yanaşmalardır. Dəyər köçürmə yanaşmalarının qəbul etdiyi əvvəlcədən müəyyən edilmiş dəyişməz və mütləq dəyərləri öyrətmək əvəzinə, bu yanaşmada insanın öz dəyərlərindən xəbərdar olması, öz dəyərləri ilə bağlı qərarlar verməsi və dəyərlərlə bağlı verdiyi qərarları həyata keçirməsi gözlənilir.

Bu yanaşmada “şagirdin həyatın mənasını tapmasına kömək etmək, öz dəyərlərini yaratmaq və həyat bacarıqlarını inkişaf etdirmək müəllimin vəzifələrindəndir” [36, s. 100]. Təklif yanaşmasına zidd olan bu yanaşma, dəyərlərin başqalarına ötürülə bilməyəcəyini, heç kimin başqaları üçün dəyər təyin edə bilməyəcəyini və hər bir fərdin öz dəyərini tapması lazım olduğunu müdafiə edir. Dəyər reallaşdırma yanaşması “şagirdləri yaradıcı və tənqidi düşünən fərdlər kimi yetişdirməyi” hədəfləyir. Dəyər inkişafı yanaşmaları iki başlıq altında təsnif edilir:

- mənəvi mühakimə
- dəyər analizi (təhlili)

Mənəvi Mühakimə. Dəyər təhsili ilə əxlaqi inkişaf arasında əlaqə yaratmaqla inkişaf etdirilən bu yanaşma mənəvi dilemmalar vasitəsilə dəyərlərin əldə edilməsi prinsipinə əsaslanır. Mənəvi dilemmalar iki fərqli dəyər prinsipinin ziddiyyət təşkil etdiyi real həyat problemləri kimi ifadə edilir. Kolberq “mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsinin başqaları tərəfindən deyil, insanın idraki əxlaqi inkişaf səviyyəsinə uyğun formalaşan mülahizə nəticəsində formalaşdığını” bildirmiş və iki mərhələdən ibarət altı mərhələli əqli əxlaqi inkişaf nəzəriyyəsinə işləyib

hazırlamışdır. (konvensiyadan əvvəlki, ənənəvi və post-konvensional səviyyə) [38, s. 63].

Kolberqin əxlaqi inkişaf nəzəriyyəsinin çox istifadə edildiyi bu yanaşmada dürüstlük, ədalət, bərabərlik və insan ləyaqəti kimi əxlaqi dəyərlər önə çəkilir. Kolberq öz nəzəriyyəsində həm uşaqların, həm də böyüklərin çətin qərarlar verməli olduqları və qərarlarının səbəblərini izah etməli olduqları mənəvi dilemmalarla və ya hipotetik vəziyyətlərlə üzləşdirərək, onların əxlaqi düşüncələrini qiymətləndirir və bu qiymətləndirmə prosesində əxlaqi əsaslandırma addımları və ya nə doğru, nəyin yanlış olduğunu, fərdlərin səbəblərinə əsaslanaraq müvafiq mühakimə yürüdür [22, s. 183]. Dəyərlərin tərbiyəsi baxımından bu yanaşmanın məqsədi müxtəlif əxlaqi dilemmalarla mübarizə aparmaqdır. Bu, şagirdlərə daha yüksək dəyər sistemlərinə əsaslanan daha mürəkkəb düşüncə sxemlərini inkişaf etdirməyə kömək etmək və tələbələri öz dəyər üstünlükləri və mövqeləri üçün əsaslandırmaları müzakirə etməyə təşviq etməkdir.

Kiçik qruplarla qismən strukturlaşdırılmış müzakirələr sinifdə əxlaqi mülahizələrin tətbiqi üçün istifadə olunan əsas üsuldur. Mənəvi dilemmaları ehtiva edən hekayələrin kiçik qruplarla “niyə və nə üçün” sualları əsasında müzakirə edilməsi xahiş olunur.

Əxlaqi əsaslandırma yanaşmasında müəllim real həyat problemləri ilə bağlı əxlaqi dilemmalara dair nümunələr verməklə tələbələrə öz çətin vəziyyətlərini həll etməyə kömək edir. Tətbiq zamanı müəllim sinfi qruplara bölür və bu halda ən yaxşı davranışın hansı olduğunu soruşur və hər qrup bu sualı müzakirə edir. Müzakirənin sonunda tələbələrin təcrübə və inkişaf səviyyələrinə uyğun olaraq çıxılmaz nöqtələr həll edilir. Əsas məqsəd şagirdlərin davranışlarına istiqamət verəcək əxlaqi prinsipləri inkişaf etdirməyə kömək etməkdir.

Mənəvi dilemmalar qarşısında nə seçim edildiyi, yəni dəyərlə bağlı verilən qərardan çox, qərara çatmaq üçün lazım olan müddətdə nələr düşünüldüyü. Tələbənin cavab verərkən müşahidə etdiyi əsaslandırma prosesi nəzərə alınır. Misal

üçün; şagirdin aldatmasının səbəbi onun hansı mənəvi inkişaf dövründə olduğunu göstərir.

Dəyər analizi (təhlili). Dəyər təhlili yanaşması, əxlaqi dəyərləri ehtiva edən nümunə araşdırmalarının köməyi ilə şagirdin məntiqi təfəkkür, əsaslandırma və sistemli düşünmə bacarıqlarından istifadə edərək dəyərlər qazanmasına imkan verməyə çalışan bir yanaşmadır. Tələbələrə sinifdə, kənarda və ya cəmiyyətdə necə davranmalı olduqlarını izah etmək və ya tövsiyə etmək əvəzinə, tələbələrdən öz dəyərlərini yaratmağı və mənimsəməyi tələb edir. Bu yanaşmada qarşıya çıxan problemlərin təhlili ilə birlikdə “niyə və nə üçün” sualları və sübutlara əsaslanır.

Dəyər təhlili yanaşması əxlaqi məsələlərin qərəzdən uzaq və elmi təhlil proseslərinə əsaslanan obyektiv nöqteyi-nəzərdən həllinə imkan verməsi baxımından mühüm hesab edilir. Dəyər təhlilində tələbələr onlara təqdim olunan dəyərlər əvəzinə seçdikləri dəyərləri öyrənməyə çalışırlar. Beləliklə, onlar öyrəniləcək dəyərləri seçərkən məntiqi və elmi təfəkkür, təfəkkür və mülahizə proseslərindən istifadə edirlər.

Dəyər təhlili prosesində; “Dəyər probleminin tələbələrə təqdim edilməsi, onun müəyyən edilməsi və izahı, problem haqqında məlumat və sübutların toplanması və sübutların düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi, mümkün həll yollarının müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi, alternativ həll yolları arasından seçim edilməsi və seçimə uyğun hərəkətlərin görülməsi” mərhələləri izlənilir [34, s. 179].

Bu prosesdə ilk növbədə şagirdlərə yaşanmış hadisə və ya sosial problemi ehtiva edən hekayə verilir və hadisəni təsvir etmələri təmin edilir. Müəllim şagirdlərə oxşar vəziyyətlərlə qarşılaşdıqda necə davranmalı olduqları barədə izahatlar verir və şagirdlərin seçimlərlə bağlı təcrübə və hisslərini izah etmələri, başqalarının dəyərlərinə empatiya bəsləmələri təmin edilir. Bundan əlavə, tələbələrin verdikləri qərarın doğruluğu və yanlışlığı haqqında mühakimə yürütmələri, sübutlar təqdim etmələri, nəzərdən keçirilən və istehsal edilən

alternativlərdən ən yaxşısını seçmələri və yeni vəziyyətlərlə bağlı qərarlar vermələri gözlənilir. Dəyər analizində, tələbənin hər hansı bir dəyər problemindən xəbərdar olması, bu problem üçün bildiyi mümkün həll yollarını təklif etməsi və bunları qiymətləndirərək yekun qərara gəlməsi gözlənilən tələbənin mərkəzdə olduğu bir yanaşmadır. Şagirdlərin dəyərlərlə bağlı problemlərlə qarşılaşdıqda duyğularını daxil etmədən məntiqi qərarlar verməyə çalışmaları, həll təklifləri irəli sürmələri bu yanaşmanın əsas elementlərindən biridir. Dəyər təhlilinin elmi problem həlli addımlarına bənzər yeddi mərhələdə həyata keçirildiyi bildirilir [48, s. 1991, 21, s. 15].

1. Problemin müəyyən edilməsi.
2. Problemin və alternativ yolların izahı.
3. Hər bir alternativ üçün sübutlar toplamaq yolu ilə nəticənin qiymətləndirilməsi.
4. Sübutların qiymətləndirilməsi və uzunmüddətli nəticələrin proqnozlaşdırılması.
5. Baş verəcək vəziyyətin yenidən müəyyən edilməsi.
6. Hər bir vəziyyət üçün mümkün nəticənin qiymətləndirilməsi və izahı.
7. Alternativlər arasında seçim etmək və müvafiq fəaliyyət üçün qərarlar qəbul etmək.

Dəyər təhlili yanaşması ilə əxlaqi əsaslandırma yanaşması arasındakı ən əsas və bariz fərq; Əxlaqi mülahizələrdə koqnitiv əxlaqi dilemmalara diqqət yetirərkən, dəyər təhlili sosial dəyərlərlə əlaqəli məsələlərə diqqət yetirir [34, s. 179]. Bu yanaşma ilə dəyərin aydınlaşdırılması yanaşması arasındakı fərq, tələbələrə öz dəyər mühakimələrini müdafiə etmələrini tələb etməsidir.

Sosial həyat şəraitinin dəyişməsi, cəmiyyətin və fərdin ehtiyaclarının inkişafı ilə pedaqoji dəyərlər də dəyişir. Beləliklə, pedaqogika tarixində dəyişiklikləri

izləmək olar, çünki öyrənmənin sxolastik nəzəriyyələri izahlı-izahlı və daha sonra problemli inkişafa çevrilmişdir. Demokratik meyllərin güclənməsi tədrisin qeyri-ənənəvi forma və metodlarının inkişafına səbəb oldu. Pedaqoji dəyərlərin subyektiv qavranılması və mənimsənilməsi müəllimin şəxsiyyətinin zənginliyi, onun şəxsi inkişaf göstəricilərini əks etdirən peşə fəaliyyətinin istiqaməti ilə müəyyən edilir.

Pedaqoji dəyərlərin müxtəlifliyi ümumi pedaqoji biliklər sistemində onların statusunu təqdim etməyə imkan verən təsnifat və sıralamayı tələb edir. Lakin onların təsnifatı və ümumilikdə dəyərlər məsələsi pedaqogikada hələ işlənməmişdir. Düzgün, ümumi və peşəkar pedaqoji dəyərlərin bütövlüyünü müəyyən etmək cəhdləri var. Sonuncular arasında, məsələn, pedaqoji fəaliyyətin məzmunu və müvafiq olaraq fərdin özünü inkişaf etdirmə imkanları; pedaqoji əməyin ictimai əhəmiyyəti və humanist mahiyyəti və s.

Pedaqoji dəyərlər onların təsnifatının əsasını təşkil edən mövcudluq səviyyəsində fərqlənir. Bu əsasda şəxsi, qrup və sosial pedaqoji dəyərlər fərqləndirilir.

Sosial-pedaqoji dəyərlər cəmiyyətin təhsil sahəsində fəaliyyətini tənzimləyən ideyalar, ideyalar, qaydalar, ənənələr məcmusudur.

Qrup pedaqoji dəyərlər müəyyən təhsil müəssisələrində pedaqoji fəaliyyəti tənzimləyən və istiqamətləndirən anlayışlar, normalar şəklində təqdim edilə bilər. Bu cür dəyərlərin cəmi vahid xarakter daşıyır, nisbətən sabit və təkrarlanır.

Şəxsi pedaqoji dəyərlər - bunlar müəllimin məqsədlərini, motivlərini, ideallarını, münasibətlərini və digər dünyagörüş xüsusiyyətlərini əks etdirən sosial-psixoloji formasiyalardır.

Dəyər **oriyentasiyaları** sistemi kimi aksioloji mənlik təkcə idraki deyil, həm də daxili bələdçi rolunu oynayan emosional-iradi komponentləri ehtiva edir. O, fərdi-şəxsi pedaqoji dəyərlər sisteminin əsasını təşkil edən həm sosial-pedaqoji, həm də peşəkar qrup dəyərlərini mənimsəyir. Bu sistemə daxildir:

Şəxsin sosial və peşəkar mühitdəki rolunun təsdiqi ilə əlaqəli dəyərlər (müəllim əməyinin ictimai əhəmiyyəti, pedaqoji fəaliyyətin nüfuzu, peşənin ən yaxın şəxsi dairə tərəfindən tanınması və s.);

Ünsiyyət ehtiyacını ödəyən və onun çevrəsini genişləndirən dəyərlər (uşaqlar, həmkarlar, istinad edən şəxslərlə ünsiyyət, uşaq sevgisi və məhəbbətini yaşamaq, mənəvi dəyərlər mübadiləsi və s.);

Yaradıcı fərdin özünü inkişaf etdirməsinə yönəlmiş dəyərlər (peşəkar və yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı imkanları, dünya mədəniyyəti ilə tanışlıq, sevimli mövzuya maraq, daimi özünü inkişaf etdirmək və s.);

Özünü həyata keçirməyə imkan verən dəyərlər (müəllim işinin yaradıcı, dəyişkən təbiəti, müəllim peşəsinin romantikası və cazibəsi, sosial cəhətdən zəif uşaqlara kömək etmək imkanı və s.);

Praqmatik ehtiyacları ödəməyə imkan verən dəyərlər (zəmanətli dövlət xidməti əldə etmək imkanı, əmək haqqı və məzuniyyət vaxtı, karyera yüksəlişi və s.).

Bu pedaqoji dəyərlər arasında fənn məzmununa görə fərqlənən özünü təmin edən və instrumental tiplərin dəyərlərini ayırmaq olar.

Özünü təmin edən dəyərlər - bunlar dəyər-məqsədlərdir, o cümlədən müəllimin işinin yaradıcı xarakteri, nüfuzu, sosial əhəmiyyəti, dövlət qarşısında məsuliyyəti, özünü təsdiq etmə imkanı, uşaqlara sevgi və şəfqət. Bu cür dəyərlər həm müəllimin, həm də tələbələrin şəxsiyyətinin inkişafı üçün əsas təşkil edir.

Məqsəd dəyərləri digər pedaqoji dəyər sistemlərində dominant aksioloji funksiya kimi çıxış edir, çünki məqsədlər müəllimin fəaliyyətinin əsas mənasını əks etdirir.

Pedaqoji fəaliyyətin məqsədlərinə nail olmaq yollarını axtaran müəllim öz peşə strategiyasını seçir, onun məzmunu özünün və başqalarının inkişafıdır.

Nəticədə, dəyərlər-məqsədlər dövlət təhsil siyasətini və subyektiv olaraq pedaqoji elmin özünün inkişaf səviyyəsini əks etdirir, bu da pedaqoji fəaliyyətdə mühüm amillərə çevrilən və dəyər alətləri adlanan instrumental dəyərlərə təsir göstərir. Onlar müəllimin peşə təhsilinin əsasını təşkil edən nəzəriyyə, metodika və pedaqoji texnologiyaların mənimsənilməsi nəticəsində formalaşır.

dəyərlər alətləri - bunlar bir-biri ilə əlaqəli üç alt sistemdir: peşəkar-təhsil və şəxsiyyət quruculuğu vəzifələrinin həllinə yönəlmiş real pedaqoji fəaliyyətlər (təhsil və tərbiyə texnologiyaları); şəxsi və peşəkar yönümlü vəzifələrin həyata keçirilməsinə imkan verən kommunikativ hərəkətlər (kommunikasiya texnologiyaları); Müəllimin subyektiv mahiyyətini əks etdirən, integrativ xarakter daşıyan hərəkətlər, çünki onlar fəaliyyətin üç alt sistemini vahid aksioloji funksiyada birləşdirirlər. Dəyər-alətlər dəyərlər-münasibətlər, dəyərlər-atributlar və dəyərlər-bilik kimi qruplara bölünür.

dəyərlər-münasibətlər müəllimə pedaqoji prosesin müvafiq və kifayət qədər formalaşmasını və onun subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək. Peşə fəaliyyətinə münasibət dəyişməz qalmır və müəllimin fəaliyyətinin uğurundan, onun peşəkar və şəxsi ehtiyaclarının nə dərəcədə ödənilməsindən asılı olaraq dəyişir. Müəllimin tələbələrle münasibətini müəyyən edən pedaqoji fəaliyyətə dəyərli münasibət humanist yönümlü olması ilə seçilir. Dəyər münasibətlərində öz-özünə münasibətlər də eyni dərəcədə vacibdir; müəllimin özünə peşəkar və şəxsiyyət kimi münasibəti.

Pedaqoji dəyərlər pedaqoji fəaliyyəti tənzimləyən və təhsil sahəsində formalaşmış ictimai rəylə müəllimin fəaliyyəti arasında vasitəçi və əlaqə rolunu oynayan idrak yönümlü sistem kimi çıxış edən normalardır. Digər dəyərlər kimi onlar da tarixən formalaşır və müəyyən obrazlar və ideyalar şəklində ictimai şüurun forması kimi pedaqoji elmdə təsbit edilir. Pedaqoji dəyərlərin mənimsənilməsi onların subyektivləşməsinin baş verdiyi pedaqoji fəaliyyət prosesində həyata

keçirilir. Müəllimin şəxsi və peşəkar inkişafının göstəricisi kimi xidmət edən pedaqoji dəyərlərin subyektivləşdirilməsi səviyyəsidir.

Sosial həyat şəraitinin dəyişməsi, cəmiyyətin və fərdin ehtiyaclarının inkişafı ilə pedaqoji dəyərlər də dəyişir. Buna görə də pedaqogika tarixində sxolastik öyrənmə nəzəriyyələrinin izahlı və izahlı, sonra isə problem həllinə çevrilməsi ilə bağlı dəyişikliklər baş verir. Demokratik meyllərin güclənməsi tədrisin qeyri-ənənəvi forma və metodlarının inkişafına gətirib çıxarır. Pedaqoji dəyərlərin subyektiv qavranılması və mənimsənilməsi müəllimin şəxsiyyətinin zənginliyi, onun peşə fəaliyyətinin istiqaməti ilə müəyyən edilir.

Pedaqoji dəyərlərin təsnifatı.

Pedaqoji dəyərlər aktiv səviyyələrinə görə fərqlənir. Bu əsasda sosial, qrup və şəxsi pedaqoji dəyərləri ayırd etmək olar.

Sosial pedaqoji dəyərlər müxtəlif sosial sistemlərdə fəaliyyət göstərən və insanların şüurunda özünü göstərən bu dəyərlərin mahiyyətini və məzmununu əks etdirir. Bu, cəmiyyətin təhsil sahəsində fəaliyyətini tənzimləyən ideyalar, ideyalar, normalar, qaydalar, ənənələr məcmusudur.

Qrup pedaqoji dəyərləri müəyyən təhsil müəssisələrində pedaqoji fəaliyyəti təşkil edən və istiqamətləndirən ideyalar, konsepsiyalar, normalar şəklində təmsil oluna bilər. Bu cür dəyərlərin cəmi vahid xarakter daşıyır, nisbətən sabit və təkrarlanır.

Fərdiləşdirilmiş pedaqoji dəyərlər müəllim şəxsiyyətinin məqsədlərini, motivlərini, ideallarını, münasibətlərini və digər dünyagörüşü xüsusiyyətlərini əks etdirən, birlikdə dəyər yönümləri sistemini təşkil edən sosial-psixoloji formasiyalar kimi çıxış edir. Aksioloji (yunan. *ahla* – dəyər) “Mən” dəyər yönümləri sistemi kimi təkcə kognitiv deyil, həm də daxili bələdçi rolunu oynayan emosional-iradi komponentləri özündə birləşdirir. Fərdi-şəxsi pedaqoji dəyərlər sisteminin əsasını təşkil edən həm sosial-pedaqoji, həm də peşəkar qrup dəyərlərini mənimsəmişdir.

Bu sistemə daxildir:

- şəxsiyyətin sosial və peşəkar mühitdəki rolunun təsdiqi ilə əlaqəli dəyərlər (müəllim əməyinin ictimai əhəmiyyəti, pedaqoji fəaliyyətin nüfuzu, peşənin ən yaxın şəxsi dairə tərəfindən tanınması və s.);
- ünsiyyət ehtiyacının ödənilməsi və çevrənin genişləndirilməsi (uşaqlar, həmkarları ilə ünsiyyət, uşaq sevgi və məhəbbətini yaşamaq, mənəvi dəyərlər mübadiləsi və s.);
- yaradıcı fərdin özünüinkışafına diqqət yetirmək (peşəkar və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı üçün imkanlar, dünya mədəniyyəti ilə tanışlıq, sevimli mövzu ilə məşğul olmaq, daimi özünü inkişaf etdirmək və s.);
- özünü həyata keçirməyə imkan verən (müəllim işinin yaradıcı təbiəti, müəllimlik peşəsinin romantikası və sehri, sosial cəhətdən zəif uşaqlara kömək etmək imkanı və s.);
- pragmatik ehtiyacların ödənilməsinə imkan yaratmaq (zəmanətli dövlət xidməti almaq imkanı, əmək haqqı və məzuniyyət vaxtı, karyera yüksəlişi və s.).

Bu pedaqoji dəyərlər arasında dəyərləri ayırd etmək olar. öz-özünə kifayət edən və instrumental, məzmun fərqlidir. Özünü təmin edən dəyərlər dəyər-məqsədlərdir, o cümlədən müəllim əməyinin yaradıcı xarakteri, peşənin nüfuzu, ictimai əhəmiyyəti, dövlət qarşısında məsuliyyəti, özünü təsdiq etmə imkanı, uşaqlara sevgi və məhəbbət. Bu cür dəyərlər həm müəllimin, həm də tələbələrin şəxsiyyətinin inkişafı üçün əsas təşkil edir. Dəyər-məqsədlər digər pedaqoji dəyər sistemlərində dominant aksioloji funksiya kimi çıxış edir, çünki məqsədlər müəllimin fəaliyyətinin əsas mənasını əks etdirir.

Pedaqoji fəaliyyətin məqsədləri onda həyata keçirilən ehtiyaclara uyğun gələn müəyyən motivlərlə müəyyən edilir. Bu, özünü inkişaf, özünü həyata keçirmə, özünü təkmilləşdirmə və başqalarının inkişafını əhatə edən ehtiyaclar

iyerarxiyasında lider mövqeyini izah edir. Müəllimin şüurunda “uşağın şəxsiyyəti” və “Mən peşəkaram” anlayışları bir-biri ilə bağlıdır.

Pedaqoji fəaliyyətin məqsədlərinə nail olmaq yollarını axtaran müəllim öz peşə strategiyasını seçir, onun məzmunu özünün və başqalarının inkişafıdır. Nəticədə, dəyərlər-məqsədlər dövlət təhsil siyasətini və subyektiv olaraq pedaqoji elmin özünün inkişaf səviyyəsini əks etdirir, bu da pedaqoji fəaliyyətdə mühüm amillərə çevrilən və dəyər alətləri adlanan instrumental dəyərlərə təsir göstərir. Onlar müəllimin peşə təhsilinin əsasını təşkil edən nəzəriyyə, metodika və pedaqoji texnologiyaların mənimsənilməsi nəticəsində formalaşır.

Dəyər-vasitələr bir-biri ilə əlaqəli üç alt sistemdir:

1) peşə-təhsil və şəxsi inkişaf vəzifələrinin həllinə yönəlmiş faktiki pedaqoji fəaliyyətlər (təhsil və tərbiyə texnologiyaları);

2) şəxsi və peşəkar yönümlü tapşırıqların həyata keçirilməsinə imkan verən kommunikativ hərəkətlər (kommunikasiya texnologiyaları);

3) müəllimin subyektiv mahiyyətini əks etdirən, integrativ xarakter daşıyan hərəkətlər, çünki onlar fəaliyyətin üç alt sistemini vahid aksioloji funksiyada birləşdirirlər.

Dəyərlər-alətlər dəyərlər-münasibətlər, dəyərlər-atributlar və dəyərlər-biliklərə bölünür.

Müəllimə pedaqoji prosesin müvafiq və kifayət qədər formalaşmasını və onun subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək üçün dəyərlər-münasibətlər. Peşə fəaliyyətinə münasibət dəyişməz qalmır və müəllimin fəaliyyətinin uğurundan, onun peşəkar və şəxsi ehtiyaclarının nə dərəcədə ödənilməsindən asılı olaraq dəyişir. Müəllimin tələbələrle münasibətini müəyyən edən pedaqoji fəaliyyətə dəyərli münasibət humanist yönümlü olması ilə seçilir. Dəyər münasibətlərində müəllimin bir mütəxəssis kimi özünə və bir şəxs kimi özünə münasibəti eyni dərəcədə vacibdir. Burada “mən-real”, “mən-retrospektiv”, “mən-ideal”, “mən-refleksiv”, “mən-

peşəkar”ın varlığını və dialektikasını qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu obrazların dinamikası müəllimin şəxsi və peşəkar inkişaf səviyyəsini müəyyən edir.

Pedaqoji dəyərlər iyerarxiyasında ən yüksək dərəcə *dəyər-keyfiyyətdir*, çünki onlarda müəllimin şəxsi və peşəkar xüsusiyyətləri özünü göstərir. Bunlara fərdi, şəxsi, status rolu və peşə fəaliyyətinin müxtəlif və bir-biri ilə əlaqəli keyfiyyətləri daxildir. Bu keyfiyyətlər bir sıra qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsindən irəli gəlir: proqnozlaşdırıcı, kommunikativ, yaradıcı (yaradıcı), empatik (yunan. *empathia* - empatiya, insanın emosiyalar vasitəsilə digər insanların emosional təcrübələrinə nüfuz etmək qabiliyyəti. , onlara rəğbət bəsləmək), intellektual, düşüncəli və interaktiv.

Dəyərlər-münasibətlər və *dəyərlər-atributlar* dəyər-bilik altsistemi qurulmazsa və mənimsənilməzsə, o, pedaqoji fəaliyyətin lazımi səviyyədə həyata keçirilməsini təmin etməyə bilər. Buraya təkcə psixoloji, pedaqoji və fənn bilikləri deyil, həm də məlumatlılıq dərəcəsi, şəxsi pedaqoji fəaliyyətin konseptual modeli əsasında onları seçmək və qiymətləndirmək bacarığı daxildir.

Dəyərlər haqqında bilik şəxsiyyətin inkişafı və sosiallaşmasının pedaqoji nəzəriyyələri, təhsil prosesinin qurulması və fəaliyyətinin qanunauyğunluqları və prinsipləri şəklində təqdim olunan müəyyən nizamlı və mütəşəkkil bilik və bacarıqlar sistemidir. Müəllim yaradıcılıq üçün şərait yaradır, peşəkar biliklərdə naviqasiya etməyə, pedaqoji problemləri müasir nəzəriyyə və texnologiya səviyyəsində həll etməyə, yaradıcı pedaqoji təfəkkürün məhsuldar üsullarından istifadə etməyə imkan verir.

Beləliklə, bir-birini təşkil edən yuxarıda göstərilən pedaqoji dəyərlər qrupları aksioloji bir model təşkil edir. *Sinkretik* (yunan dilindən - *ynkreti-mo*-əlaqə, birləşmə) xarakter. Dəyər-məqsədlər dəyərlər-vasitələr müəyyən edir, dəyərlər-əlaqələr isə dəyərlər-məqsədlərdən və dəyər-atributlardan və s. asılıdır. bağlı olmasında, yəni hamısının vahid bütöv kimi fəaliyyət göstərməsində özünü göstərir. Bu model hazırlanmış və ya yaradılmış pedaqoji dəyərlərin qəbulu üçün meyar

rolunu oynaya bilər. O, mədəniyyətin tonallığını müəyyən edir, həm konkret xalqın tarixində mövcud olan dəyərlərə, həm də bəşər mədəniyyətinin yeni yaradılmış əsərlərinə seçmə yanaşmaya səbəb olur. Müəllimin aksioloji zənginliyi yeni dəyərlərin seçilməsi və təkmilləşdirilməsinin, onların davranış motivlərinə və pedaqoji hərəkətlərə keçidinin səmərəliliyini və məqsədini müəyyən edir.

Pedaqoji fəaliyyətin humanist parametrləri “əbədi” göstərişlər kimi çıxış edir, olanla olmalı olan, reallıq və ideal arasındakı uyğunsuzluq səviyyəsini düzəltməyə imkan verir, bu boşluqların yaradıcılıqla aradan qaldırılmasına kömək edir, özünü inkişaf etdirmək istəyinə səbəb olur və taleyi müəyyənləşdirir. . müəllimin dünyagörüşü, öz müqəddəratını təyin etmək hüququ.

S.G. Vershlovsky və J. Hazard, rus və amerikalı müəllimlərin dəyər oriyentasiyalarını araşdıraraq, aşağıdakı pedaqoji dəyər qruplarını müəyyən etdi:

- 1) müəllimin peşəkar statusunu ortaya qoyan dəyərlər;
- 2) fərdin müəllimlik peşəsində iştirak dərəcəsini göstərən dəyərlər;
- 3) pedaqoji fəaliyyətin məqsədlərini əks etdirən dəyərlər.

Gördüyümüz kimi, müəlliflər üçün pedaqoji dəyərləri vurğulamaq üçün əsas iş məmnunluğu və peşəkar fəaliyyətdə özünü həyata keçirmək imkanı idi, lakin bu, fikrimizcə, bütün pedaqoji dəyərləri əks etdirmir.

Müəllimin sosial və peşə fəaliyyəti üçün bələdçi rolunu oynayan maddi, mənəvi və sosial ehtiyaclarına əsaslanaraq, Şiyanov pedaqoji dəyərlərin aşağıdakı bölməsini təklif etdi:

- fərdin sosial və peşəkar mühitdə təsdiqi ilə əlaqəli dəyərlər: müəllim əməyinin ictimai əhəmiyyəti, pedaqoji fəaliyyətin nüfuzu, peşənin yaxın ətraf tərəfindən tanınması və s.;

- müəllimin ünsiyyət ehtiyaclarına cavab verən dəyərlər: uşaqlar, həmkarları, istinad edən insanlarla ünsiyyət; uşaqlıq sevgisini və məhəbbətini yaşamaq; mənəvi dəyərlərin dəyişməsi;
- yaradıcı fərdiliyin inkişafı ilə bağlı dəyərlər: peşəkar və yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı üçün imkanlar; dünya mədəniyyəti ilə tanışlıq; sevimli mövzu ilə məşğul olmaq, daim özünü təkmilləşdirmək;
- özünü həyata keçirməyə imkan verən dəyərlər: müəllim işinin yaradıcı təbiəti, müəllimlik peşəsinin romantikası və sehiri;
- utilitar-praqmatik ehtiyacların ödənilməsi ilə bağlı dəyərlər: zəmanətli dövlət xidməti, əmək haqqı və məzuniyyət vaxtı və s. əldə etmə ehtimalı.

1.2. Ümumtəhsil məktəblərində milli xarakterin formalaşdırılması yolları

Xarakter təhsili, ən ümumi mənada, yeni nəslin əsas insani dəyərləri qazanmasına, dəyərlərə həssaslıq yaratmasına və onları gizli və ya açıq bir proqram vasitəsilə davranışa çevirməsinə kömək etmək üçün edilən səyin ümumi adıdır. Əslində, demək olar ki, xarakter tərbiyəsi əslində dəyərlərə qarşı həssaslıq yaratmaq, dəyərlər qazandırmaq və onlara davranmaq prosesidir.

Xarakter təhsili və vətəndaşlıq təhsilindən təkcə məktəb və müəllimlər deyil, ailə, sosial mühit və media də məsuliyyət daşıyır. Xarakter təhsilində daim cəmiyyətin gündəmində olan sənətçilərin, siyasətçilərin və idmançıların bu mövzuda uşaqlara yaxşı model olmaları gözlənilir [32, s. 1409]. Ona görə də unutmamaq olmaz ki, uşaqların xarakter və dəyərlərə yiyələnməsində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin rolu var. Bu bir həqiqətdir ki, sosial elmlər, təbiət elmləri, təhsil elmləri, turizm elmləri, səhiyyə elmləri, idman elmləri, dini elmlər, kənd təsərrüfatı elmləri və iqtisad elmləri sahələrində çalışan bütün peşələrdən olan insanlar xarakter və

dəyərlər tərbiyəsində uşaqlar üçün nümunədir. Əslində cəmiyyətin bütün təbəqələrini maraqlandıran belə bir mövzuda bu peşə qruplarını hazırlayan müvafiq məktəblərin hər birində xarakter və dəyərlər maarifləndirmə kurslarının açılması məqsədəuyğun olardı. Bundan əlavə, bu peşə qruplarında çalışanların hər biri valideyndir. Ona görə də övladın düzgün davranışlara yiyələnməsi üçün hər bir ana və atanın nümunəvi örnək olması vacibdir.

Xarakter tərbiyəsində mühüm amillərdən biri də ailədir. Ailələr uşaqlarını incitməmək üçün intizamsız və yanlış davranışlara dözürlər. Təəssüf ki, bu vəziyyət uşaqların təhsilinin arzuolunan səviyyədə olmamasına, yanlış davranışların qarşısını ala bilməməsinə və təhrif olunmuş davranışlara səbəb olur. Bundan əlavə, ailələr ilk növbədə xarakter tərbiyəsinə cavabdehdir. Uşaq ilk ailədə sosial uyğunlaşma, özünü idarə etmə, özünə hörmət, empatiya, vicdanlılıq və əxlaqi düşüncə tərzini öyrənir. Bu münasibət və davranışların inkişafında uşağın ailə daxilində qərar qəbul etmə və problem həll etmə proseslərində iştirakı demokratik münasibəti təkmilləşdirir. Bununla belə, ailə bu münasibət və davranışlara qarşı həssas olmalıdır. Əslində, tədqiqatlar göstərir ki, insanların xarakterinin formalaşmasında yaşadığı ictimai mühitin milli-mənəvi dəyərləri, əxlaqi prinsipləri müəyyən rol oynayır.

Cəmiyyətin dəyər təhsili sisteminin inkişafında və onun bir model kimi formalaşmasında sosial, iqtisadi, mədəni və bəşəri dəyərlər çox mühüm rol oynayır. Bu mənada fərdlərin xarakterinin formalaşmasında yaranan sosial çətinliyi aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə təhsil sisteminin sosial dəyərlərində yaranan mənəvi böhranı aradan qaldırmaq lazımdır. Hindistanda aparılan araşdırmalarda qərb dəyərlərinin cəmiyyətin sosial dəyərlərinə mənfi təsir göstərdiyi görülür. Bununla belə, cəmiyyətin sosial dəyərlərini qorumaq üçün təhsil sisteminin bütün komponentlərini nəzərdən keçirmək, ümumi ailə dəyərləri təhsili sistemini gücləndirmək və dəyər yönümlü təhsil sistemini mənimsəməklə ona qarşı çıxmaq olar.

Cəmiyyətdə hər bir fərdin xarakterli şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi və dəyərləri öyrədə bilməsi üçün cəmiyyətdə hər bir fərd, xüsusən də ailə və müəllimlər xarakter tərbiyəçisi olmalıdır. Bu mənada cəmiyyətdə dəyər verilən və qarşılıq verilən dəyərlərə önəm verilməli və prioritetləşdirilməlidir. Demək olar ki, dəyər bir xalqın malik olduğu mədəniyyətin, onun əhəmiyyət verdiyi məsələlərin və dəyər verdiyi xüsusiyyətlərin hamısıdır.

Təhsil sistemində, ailədə və məktəbdə uşaqlara öyrədilməli olan dəyərləri belə ifadə etmişdir: Hörmət, sevgi, məsuliyyət, ədalət, xoşbəxtlik, dürüstlük, tolerantlıq, yaxşılıq, sadəlik, azadlıq, estetika, birlik, qonaqpərvərlik, fədakarlıq, özünə inam, sədaqət, əməkdaşlıq, bölüşmək, səbir, anlayış, sülh, zəhmətkeşlik, xeyirxahlıq, səxavət, açıq fikirlilik, elmilik, təvazökarlıq, təmizlik, etibarlılıq, iffət, özünü idarə etmə, Allaha inam, qənaətcillik, həssaslıq, sağlamlıq, vətənpərvərlik, ailəyə sədaqət, həmrəylik, əzmkarlıq, empatiya, mədəniyyəti yaşatmaq, müstəqillik, mərhəmət. Bu dəyərlərin tərbiyəsində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin, qrupların, ailələrin və müəllimlərin ümumi vəzifələri var.

Dəyər təhsili yanaşmasının üçüncü növü də vahid dəyərlər təhsili yanaşmaları idi. Bildirilir ki, əxlaqi dilemmaların həllinə diqqət yetirən əxlaqi mülahizə və ya əxlaqi problemləri konkret elmi məsələ kimi qəbul edən təhlil üsulları və ya gənclərin fərdiliyini göz ardı edən, təhsili aşılayan və nümunə göstərən dəyər transferi yanaşmalarından istənilən nəticəni gözləmək olmaz. tək bu səbəbdən bütövlükdə dəyərlər təhsilində müxtəlif üsullardan istifadə edilməsi təklif edilmişdir. Beləliklə, dəyərlər təhsilinin hər hansı bir yanaşmaya endirməklə uğurlu ola bilməyəcəyi fikri ilə inkişaf etdirilən bütöv dəyərlər təhsili yanaşmaları “fərdin düşüncə və duyğu dünyasının hər ikisinə ünvanlanmalıdır” fikrini irəli sürür. Bundan əlavə, “təhsil prosesinə təsir edən ekoloji və sosial amillərin” nəzərə alınmasının zəruriliyini vurğulayır. Dəyər təhsilində vahid yanaşma kimi qəbul edilən ədalətli icma məktəbləri və xarakter təhsili “müəyyən fəaliyyət və metodları

birləşdirib istifadə edir və dəyər yönümlü və sistemli təhsil islahatını təklif edir” [34, s. 183].

İcma məktəbləri. Ədalətli icma yanaşması “qaydaların məktəbdəki bütün işçilər tərəfindən birlikdə qəbul edildiyi və demokratik məktəb prosesində məsuliyyətlərin paylaşıldığı” bir yanaşmadır. Bu yanaşmada cəmiyyət və məktəblər tərəfindən öyrənilməsi arzu olunan dəyərləri şagirdlərə çatdırmaq və qazanılan dəyərləri qoruyub saxlamaq məqsədi daşıyır. Bu yanaşmanın əsasında “demokratik mühit qurulduqda qaydalar, normalar, ideyalar açıq şəkildə müzakirə oluna bilər və davranış daha asan qəbul edilə bilər” anlayışıdır [23, s. 375].

Əxlaqi mülahizə yanaşmasının yaradıcısı Kolberq idrak funksiyalarının tərbiyəsi ilə yanaşı, əxlaqi inkişaf üçün də sosial mühitin şərtlərinin nəzərə alınmalı olduğunu bildirmiş və bu fikrə əsaslanaraq ədalətli icma məktəblərinin yaradılmasını istiqamətləndirmişdir. Kohlberg-in ədalətli icma məktəbləri yaratmaq ideyasının əsas səbəbləri bunlardır; “Əxlaqi mülahizə metodunun uşaqlarda əxlaqi təfəkkürü inkişaf etdirə biləcəyini, lakin onların düşüncələrini həyata köçürmək baxımından bu metodun natamam olduğunu dərk etməkdir”. Bundan əlavə, o zaman "ABŞ məktəblərinin fərdiliyə və fərdi uğura əsaslanan təhsil yanaşmasının cəmiyyətin mədəniyyətinə vurduğu zərərləri dərk etmək" idi. “Ədalətli icma məktəblərinin iştirakçı demokratik mühitində şagirdlərə məktəbin təşkili və idarə olunması üçün məsuliyyət götürməklə real həyat dilemmaları ilə üzləşmək imkanı verilir.” [34, s. 184-185].

Bu məktəblərdə təcrübəyə əsaslanan demokratik cəmiyyət dəyərlərinin mənimsənilməsi, uşaqlara reallıq və məsuliyyət hissini erkən yaşda yaşamağa imkan yaratmaq məqsədi daşıyır. Ədalətli icma yanaşması təkcə məktəb mühitində deyil, həm də ev mühitində yaradıla bilər.

Ailə daxilində qarşılıqlı anlaşma təmin edilməklə istənilən problemin ədalətli həlli üçün müzakirə mühiti yaradıla bilər. Bir sözlə, istər məktəbdə, istərsə də ailədə

ədalətli cəmiyyətin əsas məqsədi cəmiyyəti təşkil edən hər kəsin prosesdə iştirak etməsi və bir-birini anlamasıdır.

Xarakter təhsili. Xarakter anlayışı “fərdin özünü təmin etməsinə, özü ilə harmoniyada olmasına, fikir və hərəkətlərində ardıcıl və möhkəm qalmasına imkan verən xüsusiyyətlər məcmusudur; fərdin özünəməxsus quruluşu onu başqalarından fərqləndirən əsas əlamət və fərdin davranış nümunələrini müəyyən edən əsas xüsusiyyət kimi müəyyən edilir.

Demokratik cəmiyyətlər; O, vətəndaşlarından sosial qaydalara əməl etmələrini, öhdəliklərini yerinə yetirmələrini, dəyərləri bilmələrini və tətbiq etmələrini, yaxşı xarakter xüsusiyyətlərinə malik olmalarını gözləyir. Cəmiyyətlərin öz vətəndaşlarından istədiyi və gözlədiyi bu xüsusiyyətlərin meydana çıxması xarakter tərbiyəsindən asılıdır. Xarakter təhsili fərdlərə düzgün qərarlar qəbul etməyi və ona uyğun davranmağı öyrətməkdən ibarətdir.

Xarakter tərbiyəsi müəyyən əxlaqi anlayış və ölçüyə uyğun olaraq şagirdlərdə bəzi xüsusiyyətlərin inkişaf etdirilməsi məqsədi daşıyan tərbiyədir; Təhsilin əxlaqi cəhətinə önəm verən və xüsusilə davranış baxımından yaxşı keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinə önəm verən təhsil kimi müəyyən edilir. İnsanın həyatı boyu qazandığı və ya qazanacağı dəyərləri bilmək kifayət deyil, önəmli olan bu dəyərləri dərk etmək, anlamaq, mənimsəmək və həyatına köçürməkdir. Bu məqamda xarakter tərbiyəsinin əhəmiyyəti ortaya çıxır.

Xarakter təhsili yanaşması təhsilin mənəvi ölçüsünü tələbə həyatının sosial və vətəndaş sahələri ilə birləşdirən vahid yanaşmadır. Xarakter təhsili fərdlərə hörmət, məsuliyyət, dürüstlük, ədalət, sədaqət, etibarlılıq kimi əsas insani dəyərləri qazandırmaq, bu dəyərlərə qarşı həssaslıq yaratmaq və onları gizli və ya açıq proqramlar vasitəsilə davranışa çevirmək məqsədi daşıyır. Xarakter təhsili yanaşması iddia edir ki, dəyərlər təhsili fərdi fərdlər deyil, bütövlükdə cəmiyyət yaxşı olarsa, real şəkildə həyata keçirilə bilər. Yəni fərdiyyətçiliyə həddindən artıq önəm verilir. İnsan inkişafı ilə bağlı müzakirələrdə icma tərəfini tənqid edərək təmsil

edir. Buna görə də cəmiyyətin paylaştığı əxlaqi dəyərlər bütün tələbələr tərəfindən mənimsənilərsə, cəmiyyətin əxlaqlı ola biləcəyi iddia edilir [25, s. 39-40]. Xarakter təhsili yanaşması ümumiyyətlə üç başlıq altında qruplaşdırılır. Bunlar;

1. mühakimə-vərdiş,
2. yüksək dəyərlər-aralıq dəyərlər
3. fərdi diqqətin ətraf mühitə və cəmiyyətə yönəldilməsi [46, 31, s. 85].

Xarakter təhsili tarix boyu fərqli adlarla təsvir olunsada, rəsmi olaraq ilk dəfə 1860-cı illərdə ABŞ-da ortaya çıxdı [39, s. 125]. Xarakter təhsili, 1880-ci illərin sonu və 1900-cü illərin əvvəllərində əxlaq tərbiyəsi, əxlaqi məsələlərlə məşğul olmaq və onları davranışa yönəltməklə məşğul idi. Bu illərdə belə hesab olunurdu ki, “əxlaqi tərbiyə təkcə sinif dərsi deyil, bütün cəmiyyətin məsuliyyətidir”.

Lakin 1920-1930-cu illərdə xarakter tərbiyəsi ilə bağlı mənfi fikirlər və Con Dyuinin 1940-cı illərdə əxlaq tərbiyəsində xarakter tərbiyəsi əvəzinə vətəndaşlıq təhsili və demokratiya təhsilinə diqqət yetirmək söyləri nəticəsində xarakter təhsili proqramlarının azalmasına səbəb oldu. 1950-ci illərdə ictimai quruluşun korlanması ilə əlaqədar olaraq, gənclərin problemlərinin həllinə kömək etmək üçün məktəblərdə xarakter tərbiyəsi yenidən quruldu.

Məktəblərdə xarakter təhsili 1960-cı illərdə yenidən azalsa da, 1970-ci illərdə dəyərlərin izahı və Kohlberqin əxlaqi inkişafı kimi xarakter təhsili yenidən gündəmə gəldi. 1990-cı illər xarakter təhsilinin yenidən yüksəlməyə başladığı dövr idi və bu illərdən etibarən məktəblərdə xarakter təhsilinə sıx yer verilir.

1970-ci illərdə məktəblərdə təhsil yenidən azaldı, xarakter təhsili dəyərlərin və Kohlberqin mənəvi inkişafının izahı olaraq yenidən ortaya çıxdı. 1990-cı illər xarakter təhsilinin yenidən yüksəlməyə başladığı bir dövr idi və bu illərdən etibarən xarakter təhsili məktəblərə intensiv şəkildə daxil edilmişdir.

İlk dəfə ABŞ-da Thomas Lickona tərəfindən sistemləşdirilən xarakter təhsili yanaşmasında “məktəb və müəllimin əsas əxlaqi dəyərlərin öyrədilməsində daha fəal

və birbaşa rolu olmalıdır” vurğulanırdı. Eyni zamanda, “xarakteri simvolizə edən əsas dəyərlər müəyyən edilmiş və bu dəyərləri əldə etmək üçün məktəbdə və sınıfdə tətbiq edilməli olan üsullar təklif edilmişdir” [34, s. 186]. Lickona (1993) xüsusilə gənclər arasında cinayətə meyl və nisbətə artması, ailə quruluşunun korlanması və sosial quruluşun korlanması fonunda cəmiyyətdə yaxşı xarakter inkişafının təmin edilməli olduğunu vurğulayır. O, bildirdi ki, yanaşmanın uğurlu olması üçün ilk növbədə xasiyyətin necə yaxşı olması barədə adekvat nəzəriyyə irəli sürülməli və bu xarakter əxlaqın koqnitiv, affektiv və davranış aspektlərini əhatə edəcək şəkildə geniş şəkildə nəzərdən keçirilməlidir. O, həmçinin bildirdi ki, məktəblər uşaqlara əsas dəyərləri anlamağa kömək etməlidir.

Əsas bəşəri dəyərləri mənimsəmiş şəxsiyyətlərin yetişdirilməsinin ailənin, cəmiyyətin və məktəbin əsas missiyalarından olduğu vurğulanır [31, s. 79]. Bu səbəbdən, yanaşmanın müvəffəqiyyəti üçün məsuliyyətin yalnız məktəblərdə deyil, bütün cəmiyyətdə olduğu ifadə edilir [21, s. 18].

Bu yanaşmada müəllimlərin yaxşı xarakter tərbiyəçisi olması üçün 7 xüsusiyyətin olduğu bildirilir. Bu səlahiyyətlər aşağıdakılardır [46, s. 38-39];

1. Müəllimlər yaxşı xasiyyət və xarakter formalaşdırmaqda nümunə olmalıdırlar.
2. Müəllimlər şagirdlərinin xarakter inkişafını peşəkar məsuliyyət və prioritet hesab etməlidirlər.
3. Müəllimlər şagirdləri ilə həyatda doğru və yanlış haqqında danışmağı bacarmalıdırlar.
4. Müəllimlər müxtəlif etik məsələlərlə bağlı öz mövqelərini dəqiq müəyyən etməyi bacarmalıdırlar; ancaq öz baxışlarını və düşüncələrini tələbələrə təlqin etməməlidir.
5. Müəllimlər uşaqlara başqalarının həyatını anlamağa kömək etməli, onlara öz dünyasını tərk edib başqalarının dünyasına daxil olmaq imkanı verməlidir.

6. Müəllimlər öz siniflərində müsbət dəyərlər sistemi, yüksək etik standartların mövcud olduğu və hamının bir-birinə hörmət etdiyi mühit yaratmağı bacarmalıdır.

7. Müəllimlər məktəbdə və cəmiyyətdə şagirdlərə fədakar və etik davranış təcrübəsi və təcrübəsi qazandıracaq fəaliyyətlər göstərməyi bacarmalıdırlar.

Effektiv xarakter tərbiyəsi üçün 11 prinsip müəyyən edilmişdir və bu prinsiplər aşağıdakı kimi sıralanır. Effektiv xarakter tərbiyəsi [35, s. 123]:

1. Yaxşı xarakterin əsasını təşkil edən etik dəyərləri inkişaf etdirir.
2. “Xarakter” anlayışını hərtərəfli, o cümlədən düşüncə, duyğu və davranış müəyyən edir.
3. Xarakterin inkişafı üçün hərtərəfli, düşünülmüş, mütərəqqi və effektiv yanaşmadan istifadə edir.
4. İnsanpərvər məktəb icması yaradır.
5. Şagirdlərə əxlaqi fəaliyyət imkanları yaradır.
6. Buraya bütün öyrənənlərə hörmət edən, onların xarakterini formalaşdıran və uğur qazanmağa kömək edən mənalı və çətin akademik proqram daxildir.
7. Şagirdlərin daxili motivasiyasını artırmağa çalışır.
8. Məktəb işçiləri xarakter tərbiyəsində məsuliyyəti bölüşən və şagirdlərin təhsilinə rəhbərlik edəcək eyni əsas dəyərlərə uyğunlaşmağa çalışan öyrənən mənəvi icmaya sadıqdırlar.
9. Ortaq mənəvi liderliyi və xarakter təhsili təşəbbüsünün uzunmüddətli dəstəyini artırır.
10. Ailələri və icma üzvlərini xarakter yaratmaq səylərində tərəfdaş kimi cəlb edir.
11. Məktəbin xarakterini, məktəb kollektivinin xarakter tərbiyəçisi kimi funksiyasını və şagirdlərin nə dərəcədə yaxşı xarakter nümayiş etdirdiyini qiymətləndirir.

Turan [40, s. 77] xarakter tərbiyəsi anlayışının asanlıqla müəyyən edilə bilməyəcəyini bildirir və bu tərifi çətinliyinin iki məqamdan qaynaqlandığını bildirir. Bunlardan birincisi, bəzən eyni mənada işlənən “əxlaqi tərbiyə” və “dəyərlər təhsili” anlayışları arasındakı fərqi ifadə etməkdə yaşanan çətinlik, ikincisi isə tərbiyənin xarakterini daşıyan oxşar mənaların çətinliyini özündə ifadə edir [34, s. 187]. Xarakter təhsili anlayışının ədəbiyyatda dəyərlər təhsili ilə eyni mənada və ya dəyərlər təhsili anlayışı yerinə çətir anlayışı kimi istifadə edildiyini bildirilir. O da qeyd olunur ki, xarakter tərbiyəsi konsepsiyasının istifadəsində bu müxtəliflik bəzi hallarda çətinlik yarada bilər. Xarakter təhsili yanaşmasının 1960-1980-ci illər arasında dəyərlər təhsili sahəsində dəyərlərin aydınlaşdırılması yanaşmasının yaratdığı iddia edilən boşluğa alternativ olaraq ortaya çıxdığı fikri geniş şəkildə qəbul edilir, buna görə də bu gün bu yanaşma ola bilər. dəyərlər və əxlaq tərbiyəsi sahəsində müxtəlif təcrübələrdən bəhrələnən bəzi yeni təcrübə və konseptuallaşdırmalarla dəyərlər təhsilinə tətbiq edilir. Bunun yeni perspektiv gətirən bir yanaşma kimi qəbul edilməsinin daha doğru olduğunu bildirir.

Bundan əlavə, xarakter təhsili ABŞ-da geniş şəkildə tətbiq olunan dəyərlər təhsilinin çoxölçülü formasıdır, ümumiyyətlə dəyərlər təhsili sahəsindəki tədqiqatlarla müqayisədə daha vahid və sistemativ proqramlar hazırlamaqla köklənir. dəyərlər arasında ümumi fərq qoymur, xarakter tərbiyəsi daha çox əxlaqıdır, sosial, əənəvi və hətta dini dəyərlərə aiddir. Dəyərlər tərbiyəsində və ümumi əxlaq tərbiyəsində xarakter tərbiyəsinin yerini təyin edərkən; Əxlaqi, humanitar, demokratik, estetik, sosial, iqtisadi və siyasi dəyərlərin dəyərlər təhsilinin predmeti ola biləcəyini bildirir. İkincisi, o, bildirir ki, dəyərlər təhsili daha çox müəyyən prinsip və qaydaların daxililəşdirilməsinə yönəldiyi halda, xarakter təhsili daha geniş perspektivdən fərdin necə insan olması lazım olduğuna diqqət yetirir. Divergensiyanın üçüncü nöqtəsi, xarakter tərbiyəsinin təhsil proseslərində affektiv ölçülərə daha çox əhəmiyyət verdiyini bildirir.

Xarakter təhsili və dəyərlər tərbiyəsi yanaşmaları çərçivəsində;

- Digər yanaşmalara nisbətən daha bütöv şəkildə ən çox tətbiq edilən yanaşma olmaqla,
- Digər yanaşmaların bir çox aspektlərindən faydalanaraq və ya onların tənqidinə əsaslanaraq, intensiv qəbul və çoxölçülü töhfə ilə işlənib hazırlanmışdır,
- Şəxsiyyətin bütün bilişsel, affektiv və davranış ölçülərini nəzərə alaraq,
- Dəyər inkişafı və dəyər təklifi meyillərini birləşdirərək,
- Dəyər və xarakter tərbiyəsində dini, mənəvi və əənəvi dəyərlərə önəm verdiyi üçün əhəmiyyətli bir yanaşma hesab olunur [34, s. 191].

Sırrı və Mehmedoğlu [39, s. 138-139] bildirirlər ki, xarakter tərbiyəsi ilə bağlı araşdırmalar araşdırıldıqda, xarakter təhsili tədqiqatlarında aşağıdakı prinsiplərin nəzərə alınması lazım olduğu qənaətinə gəlinir:

1. Xarakter təhsilində uzunmüddətli uğur əldə etmək üçün tələbələrədən tutmuş ailələrə və cəmiyyətin digər üzvlərinə qədər hər kəs bu məqsədə ahəngdar şəkildə istiqamətlənməlidir.

2. Ümumi təhsil fəlsəfəsinin tətbiq olunduğu təhsil müəssisəsinin əməl etdiyi ahəngdar tərkib hissəsi kimi xarakter tərbiyəsində qəbul ediləcək strategiyanı rəsmi təhsil siyasəti ilə qəbul edilən şəkildə müəyyən etmək və ifadə etmək lazımdır.

3. Yetiştirilməli və inkişaf etdiriləcək xarakter xüsusiyyətləri və mənəvi dəyərlərlə bağlı konsensus və razılığa gəlmək üçün ailələr, digər müəllimlər və məktəblərdəki vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri ilə bir araya gəlmək lazımdır..

4. Xarakter tərbiyəsi yaxşı xarakterin əsasını təşkil edən əsas əxlaqi dəyərləri təbliğ etməlidir. Xarakter təhsilində dəyərlər emosiya, düşüncə və davranışı əhatə edəcək şəkildə müəyyən edilməlidir.

5. Xarakter təhsili üçün seçilmiş xarakter xüsusiyyətlərini (mənəvi dəyərləri) digər kursların müvafiq mövzularına daxil etməklə inteqrasiya olunmuş proqrama riayət etmək çox vacibdir.

6. Uşaqların öz qabiliyyət və xüsusiyyətlərini reallaşdırma bilmələri üçün iş başında yaşayaraq və anlayaraq öyrənmələrinə şərait yaratmaq lazımdır. Uşaqlar dostları ilə müzakirə və qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar.

7. Xarakter təhsili proqramlarına real xarakter xüsusiyyətləri və (mənəvi dəyərlər) nümunələri daxil edilməlidir.

8. Xarakter tərbiyəsini iki aspektdən qiymətləndirmək lazımdır. Birincisi odur ki, təhsil şagirdlərə öz akademik uğurlarını və xarakter xüsusiyyətlərini idraki cəhətdən dərk etməyə imkan verir və müvafiq olaraq verilən təhsil şagirdlərin davranışlarına müsbət təsir göstərir. İkincisi, proqramın icra prosesi zamanı müəllimlərin bu ehtiyacları üçün alət və dəstək ola bilərmə?

9. Böyüklər evdə, məktəbdə və cəmiyyətdə uşaqların xarakter xüsusiyyətlərinə müsbət təsir edəcək nümunəvi davranışlar nümayiş etdirməlidirlər..

10. Bu elementlərə diqqət yetirilməklə xarakter tərbiyəsi proqramları həyata keçirilərsə, müsbət nəticələr əldə ediləcəyi düşünülür.

Göründüyü kimi, birlik tətbiq olunarsa, daha yaxşı nəticə əldə etmək olar. Çünki uşaqlar valideynlərini və ya müəllimlərini özlərinə nümunə seçirlər. Bu baxımdan böyüklər öz davranışlarında çox diqqətli olmalıdırlar.

II FƏSİL

KOLLEKTİVDƏ MƏNƏVİ KEYFİYYƏTLƏR ÜZRƏ İŞ SİSTEMİ

Mənəvi dəyərlər mərhəmət, alicənablıq, dürüstlük, xeyirxahlıq, düzgünlük, nəzakət, əzmkarlıq, özünü idarə etmə və hörmət kimi gözəl dəyərlərdir. Bu keyfiyyətlərə malik olan şəxslər cəmiyyətin sərvəti hesab olunurlar. Onlar təkcə nizam-intizamlı bir həyat sürümlər, həm də ətrafdakıların ən yaxşısını üzə çıxarmağa kömək edirlər. Onların işə olan bağlılığı, özünü idarə etmə hissi və təbiətə köməklik göstərmələri hər kəs tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Hər bir valideyn övladının gözəl əxlaqlı olmasını istəyir. Hindistanda bir çox ailələr əxlaqi dəyərləri mənimsəməyə gəldikdə xüsusilə sərt dirlər. Onlar bunun əhəmiyyətini vurğulayır və uşaqlarına erkən yaşlarından bunu aşılamağa kömək etməyə çalışırlar. Lakin cəmiyyətdə mənəvi dəyərlər zaman keçdikcə aşağı düşür.

Əxlaqi dəyərlərə gəldikdə, iki düşüncə məktəbi var. Buna görə də insan öz xoşbəxtliyi bahasına olsa belə gözəl əxlaqi daşılmalıdır. Digər tərəfdən, insan özünə qarşı çox sərt olmamalıdır və əxlaqi dəyərlər stresə səbəb olarsa, müəyyən dərəcədə dəyişilə bilər. Bu gün gənclər mənəvi dəyərlərə dəyər verməkdənsə, xoşbəxtlik axtarışına daha çox meyllidirlər. Bu, qərb mədəniyyətinin artan təsiri ilə əlaqələndirilə bilər.

Mənəvi dəyərlərə dürüst, xeyirxah olmaq, başqalarına hörmət etmək, başqalarına kömək etmək, özünü idarə etmək hissinə sahib olmaq, hamı ilə bərabər davranmaq və digər bu kimi yaxşı keyfiyyətləri özündə cəmləşdirir. Belə xüsusiyyətlərə malik olan insanın gözəl əxlaq sahibi olduğu bilinir. Digər tərəfdən, belə xüsusiyyətlərə malik olmayanlar cəmiyyət tərəfindən pis baxılır.

Yaxşı vərdislərə əməl etmək və əxlaqi dəyərləri mənimsəmək üçün əminlik tələb olunur. Hər bir fərd bu vərdislərə əməl etmək istəkləri qədər güclü deyil. Bununla belə, biz bunları qəbul etməyə çalışmalıyıq.

Ofis mühitində mənəvi dəyərlər

İnsanın mənəvi dəyəri tək evdə, məktəbdə olmur, işlədiyi ofisdə belə mənəvi dəyərlərə malik olmalıdır. İnsanlar gözəl əxlaqi dəyərlərə malik fərdləri səbirsizliklə gözləyirlər. Müsahibənin iş müsahibəsi zamanı araşdırdığı məsələlərdən biri də gələcək işçinin yaxşı əxlaqi dəyərlərə sahib olub-olmamasıdır. Əsas əxlaqi dəyərlərlə yanaşı, hər bir təşkilatda işçilərin əməl etmələri gözlənilən müəyyən edilmiş etik davranış kodeksi vardır.

Yaxşı əxlaqi dəyərlərə sahib olan intizamlı işçiləri olan bir təşkilat, bu əsas şeylərin sıralanmadığı təşkilatlarla müqayisədə daha sistemli işləyir. Korrupsiya daha azdır və hər kəs belə bir mühitdə öyrənmək və böyümək üçün ədalətli şans əldə edir. İşəgötürənlərin işçi seçərkən bu keyfiyyətə xüsusi önəm verməsinin səbəbi də budur.

Ancaq təəssüf ki, bu gün gənclər mənəvi dəyərlərə o qədər də önəm vermirlər. Bu günlərdə artan rəqabət bu dəyərlərin deqradasiyasının səbəblərindən biridir. Peşəkar böyüməyə çalışan insanlar yalan danışmaqdan, aldatmaqdan və digər qeyri-etik və əxlaqsız əməllərdən istifadə etməkdən çəkinmirlər. Bu iş mühitini pozur. Məhz buna görədir ki, layiqli işçilər ömür boyu eyni vəzifədə çalışır, əxlaqsızlıqdan istifadə edənlər isə zirvəyə çatır.

Cəmiyyətimizin düzgün şəkildə böyüməsi və inkişafı üçün daha çox gözəl əxlaqi dəyərlərə malik şəxsiyyətlərə ehtiyacı var.

Mənəvi dəyərlər cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilən, insanın xarakterinin mühakimə olunduğu dəyərlərdir. Bu dəyərlər əsasında insanın yaxşı və ya pis olduğu deyilir. İnsanın həyatda seçim və qərarları böyük ölçüdə onun daşdığı əxlaqi dəyərlərdən asılıdır.

Kantın əxlaqi anlayışına uyğun olaraq baxdıqda, işgüzar etika prinsipləri hamılıqla etibarlıdır. [45, s. 14-15] Biznes etikası prinsipləri də şəraitdən və situasiyalardan asılıdır. Qloballaşma ilə gələn mənəvi sıxıntının artması global miqyasda qüvvədə olan əxlaqi dəyərlərə sahib olmağı zəruri etdi.

Kantın əxlaqi anlayışı çərçivəsində baxıldığında, iş etikasını çərçivəsində nələrə əməl edilməlidir? Bəzi universal prinsipləri aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- Müəssisələr qərarlarında bu qərardan təsirlənə biləcək bütün maraqlı tərəflərini nəzərə alırlar.
- Müəssisələr alacaqları qərarlara və həyata keçirəcəkləri siyasətlərə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu siyasətlər və qərarlar həyata keçirilməzdən əvvəl təsir edə biləcək qruplar qəbul edilməlidir.
- Korrupsiya, rüşvətxorluq, qohumbazlıq və s. tətbiqlərdən çəkinmək lazımdır.
- Bir maraqlı tərəfin marağı digər maraqlı tərəfin ziyanına olduğu hallarda; maraqlı tərəflərin hüquqlarına hörmət edilməlidir.
- Maraqlı tərəflər aldanmamalı və onların hüquqlarına hörmət edilməlidir.
- Ətraf mühitə zərər dəyməməlidir.
- Dürüstlük, dürüstlük və ədalət prinsipləri müəssisə daxilindəki təcrübələrdən kənara çıxmamalıdır.

İdarəetmənin bir çox tərifləri verilmiş və bu təriflərdə “yaxşı menecer” anlayışından istifadə edilmişdir. Menecer təriflərində daha çox uğur və effektivliyə diqqət yetirilirdi.

Bu gün yaxşı idarəçi deyiləndə əxlaqi və texniki baxımdan yada düşür. Bacarıqlı və effektiv menecerlər daha çox nəzərə alınmalıdır. Menecerlər effektiv idarəetmə nümayiş etdirirlər.

Hər iki mənəvi dəyərlərə uyğun hərəkət etməli olsalar da, menecerlər çox vaxt qazanc əldə edirlər. Məqsədlərini insani dəyərlərdən üstün tutmaqla, mənəvi elementi arxa plana keçirə bilirlər. Əgər menecer öz işçilərinin təhlükəsizliyi, ətraf mühitin mühafizəsi və s. mövzular mənfəət məqsədindən əvvəl maksimuma çatdırsa, mənəvi faktoru əsas götürmüş olar.

Menecerlər tabeliyində olanları və ya işçilərini “istehsal aləti” kimi görmək əvəzinə onları insan kimi görməlidirlər. Beləliklə, menecerin tabeliyində olanlarla münasibət qurmaqda və onlara rəhbərlik etməkdə böyük rahatlıq təmin ediləcək. Bundan əlavə, tabeliyində olanlardan və ya işçilərdən tam, vaxtında və dəqiq məlumat almaq, informasiya axınını təmin edəcək qarşılıqlı etimad mühitinin yaradılmasından, qərarlarda asanlıqla iştirak etmək, onları motivasiya etmək, tabeliyində olanlarla ünsiyyət qurmaq, rəhbərlik, planlaşdırma, nəzarət və koordinasiya kimi idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirir. Menecerlə tabeliyində olanlar arasında idarəetmənin mahiyyətini, fəaliyyətlər aralarındakı münasibətlərin əhatə dairəsi təşkil edir. Bu əlaqələr biznes etikası əsasında nə qədər çox əsaslandırılırsa, təşkilat və ya biznes bir o qədər çox olur.

Aydındır ki, ona çatmaq çox asan olacaq. Menecerin iş etikasına münasibət və davranış nümunələri, mərkəzi və ya əsas rol oynayaraq bu uğura əhəmiyyətli təsir göstərmiş olduğunu söyləmək olar.

Biznes etikasına uyğun davranan menecerlər digər menecerlərdən ayrılır. Menecerlərin əsas məqsədi müəssisədə fəaliyyətin rəvan getməsinə təmin etmək və bunu edərkən mənfəəti maksimum səviyyədə saxlamaqdır. Eyni zamanda bu cür idarəçilər dövlətin müdaxiləsinə və qanuna uyğun olaraq bu işləri həyata keçirməyə borcludurlar və heç bir sosial məsuliyyət daşımırlar. Bununla belə, işgüzar etika ilə hərəkət edən idarəçilər əxlaqi idarəetmənin vacibliyini dərk edir və öz fəaliyyətlərinin, eləcə də öhdəliklərinin mərkəzinə mənəvi elementi qoyurlar. Mənəvi idarəetməni mənimsəyən idarəçilərin fəaliyyəti nəticəsində karbon qazının miqdarının artması, meşələrin məhv edilməsi və s. ətraf mühitə dəyən zərərlərin cəmiyyətə təsirlərini nəzərə alaraq fəaliyyətini həyata keçirir. Etik idarəçiliyi qəbul edən müəssisələr öz fəaliyyətlərində sosial xariciliyi nəzərə alır və bunu könüllü edirlər.

Bundan əlavə, menecerlər qərar qəbul edərkən cəmiyyət qarşısında məsuliyyətlərini nəzərə almalıdırlar. Menecerlər bu vəziyyəti öz mərkəzlərinə

qoymalıdırlar. Etika yol xəritələri kimi faydalı və əvəzolunmazdır. Bununla belə, torpağın quruluşuna daim diqqət yetirərək diqqətlə istifadə edilməli olan bələdçilərdir.

Şəxsi maraqları biznesin və cəmiyyətin mənafeyindən üstün tutmaq, haqsız qazanc əldə etmək, vergi kimi qanuni öhdəliklərdə dövləti çaşdırmaqla bu cür məsuliyyətlərdən yayınmaq, işə qəbul və yüksəliş sistemlərində ədalətli davranmamaq, işçilərin insan və qanuni hüquqlarına hörmət etməmək, paylaşmaq şirkət sirləri, məlumatlardan sui-istifadə, işçilər arasında düşmənçilik və ya inamsızlıq kimi mənfi hisslər yaratmaq və s. Davranışlar menecerlər tərəfindən sərgilənə bilən qeyri-etik davranışlar arasındadır.

Menecerlər işçilərinin etik davranış nümayiş etdirmələrini təmin etmək üçün ilk növbədə əxlaqi prinsipləri korporativ mədəniyyətdə yerləşdirməli və bu istiqamətdə göstərdikləri davranışlar çərçivəsində işçilərə nümunə olmalıdırlar. Başqa sözlə desək, menecerlərin iş etikasını kontekstində birinci vəzifəsi onların fərdi əxlaqına diqqətli olmaq və sonra bunu işçilərinə əks etdirməkdir. Bundan əlavə, işçiləri işgüzar etikaya uyğun davranmağa həvəsləndirmək və bu davranışlar nəticəsində işçiləri mükafatlandırmaq, işçilərin işgüzar etikaya uyğun davranışlar sərgiləmələrini təmin etmək, işçilərə iş etikasını mövzusunda təlim vermək menecerlərin biznes etikasını üzrə vəzifələrindəndir.

Cəmiyyətdəki işçilər və fərdlər menecerlərdən düzgün səbəblərə görə, doğru zamanda, doğru şeyi etmələrini gözləyirlər. Qloballaşan dünya ilə biznes etikasına ehtiyac daha da artıb. Qloballaşma ilə birlikdə fərqli mədəniyyətlərdən və fərqli mənəvi dəyərlərdən olan fərdlərin çoxmillətli müəssisələrdə birgə işləməsi lazım gələcək və bu şəxslərin ayrı-seçkilik etmədən öz aralarında hörmət çərçivəsində çalışmalarını təmin etmək lazımdır. Biznes etikasının təmin olunduğu iş mühitinin yaradılmasında menecerlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Menecerlər öz işlərində tətbiq olunacaq əxlaq normalarını müəyyən etməlidirlər.

Menecerlər aldıkları hər bir qərarda əxlaqi ünsürü nəzərə almalı və müəssisə daxilində yaranan əxlaqi problemlərə həll yolları axtarmalıdır. Etik bizneslər (işgüzar etikaya uyğun gələn bizneslər) bəzi maraqlı tərəflərin (daxili və xarici maraqlı tərəflər) də qərarlarından təsirlənə biləcəyini nəzərə alaraq, öz qərarlarını və siyasətlərini tənzimləməlidirlər. Müəssisələr sosial faydalarını artırmaq üçün bütün maraqlı tərəflərin maraqlarını nəzərə almalı və onları tarazlaşdırmağa diqqət yetirməli və biznes etikasına uyğun hərəkət etməlidirlər. İdarəçilər qərarlar verərkən; hansı qanunların seçilib tətbiq edilməli olduğunu, qanunlarda iqtisadi və sosial məsələlərin, hansı hallarda fərdi maraqların biznes maraqlarından üstün tutulacağını düşünməlidirlər.

Digər tərəfdən, idarəçi ilə işçilər və ya tabeliyində olanlar arasında ən mühüm əlaqələrdən biri də menecerin səlahiyyət və ya səlahiyyətindən istifadə etməsidir. Menecer biznes etikasının tələb etdiyi kimi bu səlahiyyətdən bütün tabeliyində olanlarla bərabər istifadə etməlidir. Aydındır ki, əgər onun əks istiqamətdə münasibəti və davranışı varsa, bu, işçilər arasında narahatlıq və narazılıq yaradacaq. Bundan əlavə, menecerlərin dürüst və etibarlı olması biznes etikasına üçün vacibdir. İşçilər menecerlərin sözləri və hərəkətləri arasında uyğunluğu müşahidə edir və onların düzgünlüyü, dürüstlüyü və əxlaqi xüsusiyyətləri haqqında nəticə çıxarırlar. İşçilərin rəhbərlərinə olan etibarına təsir edən xüsusiyyətlər olaraq; “Doğru danışmaq və vədlərə əməl etmək” kimi ifadə edilir. Bu anlayışlar işçilərin öz menecerləri haqqında etdikləri dürüstlük nəticələrinin əsas davranış öncülləri kimi qəbul edilir. Buradan idarəçilərin davranışlarında ardıcılıq görən tabeliyində olanlar belə nəticəyə gələ bilirlər ki, onlara güvənərək və inanaraq daha çox motivasiyalı işləyəcəklər.

Menecerlər biznes etikasının tətbiqində mühüm rol oynayırlar. İşçilərin hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi, onların sığortalanması, əmək haqqına lazımı diqqət yetirilməsi (əməklərinin mükafatlandırılması), iş mühitində rahatlığın və təhlükəsizliyin təmin edilməsi və s. amillər menecerlərin müəssisələrdə həyata

keçirməli olduğu əxlaqi vəzifələr sırasındadır. Bundan əlavə, menecerlər təşkilat daxilində qəbul ediləcək qərarlarda işçilərinin iştirakını təmin etməli və bu qərarların işçilər tərəfindən qəbul edilməsinə diqqət yetirməlidirlər. Beləliklə, bu təcrübə vasitəsilə menecerlər təkcə işgüzar etikaya uyğun hərəkət etməyəcək, həm də qəbul edilən qərarlar işçilər tərəfindən qəbul oluna bildiyi üçün işçilər də işgüzar etika tələblərini yerinə yetirməyə daha həvəsli olacaqlar. İş həyatında əxlaqi dəyərlər menecerlər üçün təhlükə və ya problem kimi qəbul edilməkdənsə, iş üsullarını təkmilləşdirmək üçün imkanlar kimi qəbul edilməlidir.

Digər tərəfdən, “dürüstlük” prinsipi həm rəhbərlər, həm də işçilər üçün ən vacib mənəvi səriştə kimi qəbul edilir. İşçilər üçün vicdanlılıqdan sonra ən mühüm əxlaqi meyarlardan “zəhmətkeşlik”, “iş əxlaqına malik olmaq” və “etibarlılıq” olduğu halda, digər ikisi rəhbərlər üçün eynidir, “zəhmətkeşlik” meyarı “ədalət” meyarı ilə əvəzlənib. Göründüyü kimi, həm işçilər, həm də idarəçilər səviyyəsində iş etikasına sahib olmağın yollarından birinin fəzilətli bir insan olması olduğunu söyləmək olar.

İşçilərinin komanda ruhunu dəstəkləyən, hüquqlarının qayğısına qalan, işçilər arasında ədaləti təmin edən, işçilərinin sosial ehtiyaclarını nəzərə alan idarəçilər, müəssisələr işgüzar etikaya uyğun olan bu davranışlarının qarşılığını öz işlərində görəcəklər. Menecerlərinin iş etikasına uyğun bu cür davranışları nəticəsində işçilər öz qurumlarına daha çox bağlanacaq, motivasiyaları artacaq, rəhbərlərinə inamları da artacaq və buna uyğun hərəkət edən idarəçilər üçün daha asan olacaq. İşgüzar etikaya sahib olan işçilərin təşkilatlarına daha çox bağlılığı, işlərini məmnuniyyətlə yerinə yetirmək, işlərini yerinə yetirərkən səmərəli və effektiv olmaq, etibarlı olmaq, keyfiyyətli məhsula can atmaq, işdən yayınma hallarının aşağı olması və s. Trendlərin daha çox yayıldığını söyləmək olar.

Müəssisə daxilində işgüzar etikanın institusionallaşdırılması menecerlərin vəzifələrindəndir. Rəhbərliyin müəyyən etdiyi qaydalar, etika komitələri, hüquqi qaydalar, əxlaqi tərbiyə proqramları, şikayət büroları, yazılı əxlaq qaydaları və bu

məsələ ilə bağlı siyasət və prosedurlar iş etikasını institusionallaşdırmanın yolları arasındadır. Menecerlər həm öz davranışları ilə, həm də bu mövzuda təşkil edəcəkləri təlimlərə uyğun olaraq işçilərini mənəvi yönləndirə biləcəklər.

Əxlaqi dəyərlərə uyğun bir iş mühiti yaratmaq üçün menecerlərin nə edə biləcəyini aşağıdakı kimi sadalanmalıdır:

- Menecerlər əxlaqi dəyərlərə riayət etmək mövzusunda həssas olmalıdırlar. Menecerlər əxlaqi dəyərlərin əhəmiyyətini qəbul edərək, işgüzar etika tələblərini həmişə ön planda tutmalı və onları ikinci plana atmamalıdırlar.

- Menecer olmağın üstünlüklərindən biri olan “başqalarına təsir etmək” amilindən xəbərdar olmaq lazımdır. Menecerlər işçilərin davranışlarına, dəyərlərinə və rəftarlarına uyğun olaraq onlara təsir edir və onlara nümunə olurlar. Bu səbəbdən menecerlər iş etikasına uyğun qərarlar qəbul etməli və buna uyğun təcrübələr həyata keçirməlidir ki, işçilər bunu görüb iş etikasına uyğun hərəkət etsinlər. Bu kontekstdə, menecerlərin müşahidə etdiyi davranış və dəyərlər, eləcə də bizneslərində iş etikasını üçün təyin etdikləri qaydalar müşahidə ediləcək və işçilər tərəfindən nümunə götürüləcəkdir.

- Menecerlərin biznes etikasına uyğun davranış sərgiləmə zərurətinin müəssisənin işçiləri tərəfindən mənimsənilməsini təmin etmək lazımdır. Menecerlər təşkilat daxilində mənəvi dəyərlərin yayılması və mənimsənilməsi üçün məsuliyyət daşımalıdırlar. Bu baxımdan, daha əvvəl deyildiyi kimi, menecerlər bunu bəzi qaydalarla təmin etməli, ancaq öz davranışları və dəyərləri ilə bunu işçilərinə də göstərməlidirlər.

- Menecer tərəfindən biznes etikasına uyğun davranışların nədən ibarət olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Menecerlər öz bizneslərində hansı əxlaqi cəhətdən məqbul və ya qeyri-məqbul davranışların olduğunu açıqlamalıdırlar. İşə qəbul prosesləri, uçot prosesləri, məhsulun dizaynı, rəqiblər üçün strategiyalar və s.

Bir çox məsələlərdə menecerlər biznesin nəyi etik görəcəyi və nəyin etməyəcəyi üçün çərçivə yaratmalıdır.

- Biznesin etik dəyərləri aydın şəkildə ifadə edilməlidir. Menecerlər işçilərinə qarşı qoyduqları əxlaq normalarını aydın şəkildə ifadə edərək, necə davranmalı olduqları barədə işçilərini məlumatlandırmalıdırlar.

- İşçilərə biznes etikasına dair təlimlər keçməlidir. Menecerlərdən öz işçiləri ilə işlərini görərkən hansı əxlaqi dəyərlərə riayət etmələri barədə görüşlər keçirmələri tələb olunur.

- Biznes daxilində açıq ünsiyyət dəstəklənməlidir. Menecerlər etik dəyərlərə uyğun iş mühiti yaratmaq üçün açıq ünsiyyətin tərəfdarı olaraq faktlara həssas olmalıdırlar.

- Biznes etikasına ilə bağlı məsələlərdə ardıcılıq nümayiş etdirməyə ehtiyac var.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, menecerlər hüquqların bölüşdürülməsində bərabərlik, haqsızlıqların cəzalandırılması, vəzifə, məsuliyyət və faydaların bölüşdürülməsində ədalətin təmin edilməsi, dürüstlük və dürüstlük prinsiplərinin mənimsənilməsini təmin etməli, qərəzsiz mövqe nümayiş etdirməlidirlər. İşçilərinə qarşı, işçilərin insan hüquqlarına həssaslıqla yanaşmalı, işçilərin təşkilati bağlılığını artırmalı, qanunun aliliyi prinsipini ön planda tutmaqda işgüzar etikaya uyğun davranmalı, qanuni çərçivədən kənara çıxmamaqda həssaslıq nümayiş etdirməlidirlər. Fəaliyyətlərini həyata keçirən, müxtəlif dinlərə, mədəniyyətlərə və etnik qruplara mənsub əməkdaşlara tolerantlıqla yanaşılmalıdır.

Menecerlərin bu məsələlərə diqqət yetirməsi ümumi biznes baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Menecerlərin, xüsusən də yuxarı rəhbərliyin qeyri-etik davranışı bütün müəssisənin imicinə xələl gətirə bilər.

Menecerlər üçün fayda hissəsinə gəldikdə, işin əsasını təşkil edən iş etikasında menecer faktoru əhəmiyyətli bir mövqedə dayanır. Bu kontekstdə, araşdırmada qeyd

olunduğu kimi, müəssisədə işgüzar etikanın işlək olmasında menecerlərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Menecerlər öz bizneslərində bəzi əxlaq kodeksini inkişaf etdirməli və onları işçilərinə tətbiq etməlidirlər. Bu baxımdan menecerlər ilk növbədə özlərini mənəvi dəyərlərə uyğun aparmalıdırlar.

Mənəvi dəyərlər niyə vacibdir?

Mənəvi dəyərlər doğru ilə yanlış, yaxşı və pis normalarını müəyyən edir. Bu müəyyən edilmiş normalar insanlara dinc həyat sürmək üçün cəmiyyətdə necə hərəkət etməli olduqlarını anlamağa kömək edir. İnsan uşaqlıqdan ona öyrədilən əxlaqi prinsiplər əsasında davranışının nəticələrini bildiyi üçün qərar qəbul etmək müəyyən dərəcədə asanlaşır.

Mənəvi dəyərlər bizə həyatda məqsəd qoyur. Biz reallığa söykənmişik və yaxşı əxlaqi dəyərlərə sahib olsaq, ətrafımızdakılar üçün yaxşılıq etməyə həvəslənirik. Başqalarına kömək etmək, ətrafımızdakılara qayğı göstərmək, ağıllı qərarlar vermək və başqalarını incitməmək gözəl əxlaq nümunələrindəndir. Bu dəyərlər içimizdəki ən yaxşılarımızı üzə çıxarmağa kömək edir.

Mənəvi dəyərlər insanların nizam-intizamlı həyat sürməsinə kömək etmək üçün öyrədilmiş yaxşı dəyərlərdir. Əxlaqi dəyərlərə dürüstlük, yardımsevərlik, düzgünlük, hörmət, sevgi, zəhmət və şəfqət kimi yaxşı vərdişlər daxildir.

Tələbə həyatında mənəvi dəyərlərin əhəmiyyəti

Tələbə həyatı çətinliklərlə doludur. Bu, insanın hər gün bir neçə dərs öyrəndiyi böyüyən yaşıdır. Bu yaşda alınan dərslər ömür boyu bizimlə qalır. Buna görə də şagirdlərə gözəl əxlaqi dəyərlərin aşılmasına kömək etmək vacibdir. Axı onlar millətin gələcəyidir. Gözəl əxlaqi dəyərlərə malik olan uşaqlar böyüyür, məsuliyyətli gənc olurlar. Yaxşı dəyərlərdən məhrum olanlar yaşlandıqca nəinki həyatlarını korlayırlar, həm də cəmiyyət üçün təhlükə yaradırlar.

Tələbələrdə yaxşı mənəvi dəyərlərin aşılması

Valideynlər, eləcə də müəllimlər şagirdlərə gözəl əxlaqi dəyərləri aşılamaq üçün xüsusi səy göstərməlidirlər. Uşaqlar kifayət qədər diqqətlidirlər. Həyatda öyrəndikləri şeylərin çoxu müəllimlərini, valideynlərini və böyük bacılarını müşahidə etməklə olur. Onlar böyüklərinin hərəkət və rəftar tərzinə daha çox diqqət yetirirlər və onlara tapşırılanlardan daha çox eyni şeyi qəbul edirlər. Məsələn, ağsaqqallarının da belə etdiyini görsələr, həqiqəti söyləmək üçün ilham alacaqlar. Digər tərəfdən, əgər onlardan dəfələrlə həqiqəti söyləmələri istənilsə, lakin böyüklərinin əksini görsələr, onlar da yalan danışmağa tələsəcəklər.

Beləliklə, valideynlərin və müəllimlərin vəzifəsi uşaqlara eyni dəyərləri aşılamaq üçün yaxşı dəyərlər nümayiş etdirmək üçün düzgün davranmaqdır. Şagirdləri nəzakətli olmağa, başqalarına kömək etməyə, həqiqəti danışmağa, mərhəmətli olmağa və məmnuniyyətlə məsuliyyət daşımağa təşviq etməlidirlər.

Məktəblər həm də şagirdlərə eyni mövzuda mühazirə verməkdənsə, onlara gözəl əxlaqi hekayələr və dərslər vasitəsilə mənəvi dəyərlərin aşılmasına diqqət yetirməlidir. Pis əməllər və pis verdişlər pislənməlidir ki, tələbələr onlardan uzaq olsunlar. Şagirdlərə gözəl əxlaqi dəyərlərin aşılması onlara digər fənlərin öyrədilməsi qədər vacibdir.

Mənəvi dəyərlər və bugünkü nəsil

Zaman dəyişir və insanların düşüncə tərzini zamanla dəyişir. Zamanla hərəkət etmək yaxşı olsa da, öz köklərindən, mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmaq yaxşı hal deyil. İndiki nəsil əvvəlki kimi əxlaqi və etik cəhətdən düzgün olmaq mövzusunda şüurlu deyil.

Onların həyata fərqli baxışları var. Bu günlərdə qeyri-ciddi hərəkətlərə yol vermək, onların xeyrinə yalan danışmaq, siqaret çəkmək, içki içmək və narkotik maddə qəbul etmək adi haldır. Bu, bir neçə onilliklər əvvəl bir tabu hesab edilsə də, bu gün gənclər heç bir maneə olmadan eyni şeyi edirlər. Bunun çoxunu qərb mədəniyyətinin təsiri ilə əlaqələndirmək olar. Bundan əlavə, bu gün valideynlər də

həyatlarında hədsiz dərəcədə məşğul olublar ki, uşaqları ilə vaxt keçirməyə və onlara nəyin doğru və nəyin yanlış olduğunu öyrətməyə çətinlik çəkirlər.

Mənəvi dəyərlər fərdləri nizam-intizamlı həyat sürməyə istiqamətləndirmək üçün cəmiyyətin müəyyən etdiyi dəyərlərdir. Dürüstlük, xeyirxahlıq və əməkdaşlıq davranışı kimi əsas əxlaqi dəyərlər eyni qalsa da, bəzi dəyərlər zaman keçdikcə dəyişə və ya dəyişdirilə bilər. Cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərin dəyişməsinə nəzər yetirək:

Birgə ailədən nüvə ailə sisteminə

Mənəvi dəyərlər insanın yaşadığı cəmiyyətdən asılı olaraq müəyyən dərəcədə fərqlənir. Onlar da nəsildən-nəslə dəyişir. Azərbaycan zəngin mənəvi dəyərləri və dərin köklü mədəniyyəti ilə öyünən belə ölkələrdən biridir. Böyüklərimizə hörmət etmək bizə öyrədilən ilk və əsas dəyərdir. Valideynlərimiz uşaqlıqdan onun əhəmiyyətini vurğulayırlar. Ağsaqqallarla - istər valideynlərimiz, istər nənə-babamız, qohumlarımız və ya hər hansı digər ağsaqqallarla pis danışmaq təhqiramiz hesab olunur. Azərbaycan birgə ailə sistemi ilə tanınır. Ölkəmizdə ailə qurduqdan sonra da uşaqlar valideynləri və bacı-qardaşlarının yanında yaşamağa davam edirlər. Bir neçə il əvvələ qədər bu, daha çox adət idi. Ev kiçik olsa da və ya ailə üzvləri arasında fikir ayrılıqları olsa belə, insanların bir yerdə qalması və bir dam altında yaşaması gözlənilirdi.

Oğul və gəlinin qocalıq dövründə valideynlərinə qayğı göstərmələri gözlənilən və ayrı yaşamağa çağıran hər kəs valideynlərinə qarşı hörmətsizlik sayılırdı. Qonşuluqda, qohumlar arasında belə gənc cütlüklər haqqında pis danışılırdı. Çox vaxt ailə bu səbəbdən oğullarından imtina edirdi. Ancaq bu gün insanlar yaxşı başa düşürlər ki, münasibətlərdə onları yaxşı tərbiyə etmək üçün onlara yer vermək vacibdir. Qərb ölkələri kimi Azərbaycanda da insanlar bu günlərdə nüvə ailələrində yaşamağa başlayıblar və cəmiyyət bunu yavaş-yavaş qəbul edib. Artıq bu, əxlaqi və ya etik cəhətdən yanlış hesab edilmir.

Sevgi evlilikləri üçün evliliklər

Qərbdəki insanlar bizim evlilik sistemimizi olduqca qəribə hesab edirlər, lakin Hindistanda bu, bizim ənənəmizin bir hissəsidir. Son bir neçə onillikdən bəri məhəbbət nikahlarının artması tendensiyası müşahidə olunsa da, ondan əvvəl münasibət qurmaq və sevgi evliliyi arzusunu ifadə etmək mənəvi cəhətdən yanlış hesab olunurdu. Öz seçdiyi oğlanla evlənmək istədiklərini bildirən qızlar ailə üzvləri tərəfindən şiddətlə döyülür və əxlaqi dəyərləri aşağı hesab olunurdu. Aşiq olan gənc cütlüklər evlilik razılığını almaq üçün çox mübarizə aparmalı oldular. Ancaq indi ölkəmizdə məhəbbət nikahı anlayışı kifayət qədər geniş yayılıb və insanın mənəvi dəyərləri və xarakterinə görə mühakimə olunmur.

Yaşayan münasibətlərə evlilik

Münasibətlərdə yaşamaq qərb ölkələrində olduqca yayğındır, lakin Azərbaycanda bu münasibətlər mənəvi cəhətdən düzgün hesab edilmir. Burada ər-arvadın yalnız evli olduqda bir dam altında birlikdə yaşaya bilməsi müdafiə edilir. Bir neçə il əvvələ qədər canlı münasibətlər tabu hesab edilsə də, indi cəmiyyətin bir çox təbəqəsi bunu qəbul etməyə başlayıb.

Beləliklə, mənəvi dəyərlər bir insana necə davranmalı və necə davranmamalı olduğunu diktə etmək üçün cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş bir qanun növüdür. Əxlaqi dəyərlər cəmiyyət üçün vacib və faydalı olsa da, bəziləri həddindən artıq qiymətləndirilir. Bunlar fərdləri boğmamaq üçün cəmiyyətin xeyrinə aşılmalı və təbliğ edilməlidir. Yeni nəslin düşüncə tərzinə uyğunlaşdırmaq üçün onları zaman-zaman dəyişdirmək vacibdir.

2.1. Kollektivdə milli mənlük şüurunun yaradılması

Universitet illəri fərdlərin ailədən uzaqlaşaraq öz ayaqları üzərində dayanmağa başladığı, yeni mühitə, dost çevrəsinə və sosial rollara uyğunlaşmağa çalışdığı bir prosesdir. Bu dövrdə fərd həyatı böhran olan yeniyetməlik dövrünü tərk edərək sürətlə gənc yetkinliyə doğru addımlayır. Yeniyetməlik dövründə yaşanan konfliktlərdən sonra fərd universitet həyatında yeni mühitə uyğunlaşma, sosial mühitdə özünə yer və şəxsiyyət qazanma, akademik uğur, peşə bilik və bacarıqları baxımından irəliləyiş kimi bir çox amilləri özündə birləşdirən mürəkkəb bir prosesə girir. , və üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirir. Bu prosesdə fərdin uşaqlıq illərindən gətirdiyi təcrübələri sosial qazanclarla birləşdirməsi vacibdir. Bu inteqrasiyada iki mühüm anlayış diqqəti cəlb edir. Birincisi, həyatın ilk illərində formalaşmağa başlayan və zamanla inkişaf edən və ya çılpaq bir xüsusiyyət göstərən güvən hissidir. Digəri isə uşaqlıq illərinə əsaslanan və həyat boyu inkişaf edən mənlük anlayışının formalaşmasıdır. İki anlayışın ortaq cəhəti ondan ibarətdir ki, o, erkən uşaqlıqdan başlayır və həyat boyu davam edir.

Güvən “başqasının təqdim etdiyi bir faktın və ya ideyanın reallığına inanmaq; Öz inanc və rəftarlarına inanmaq kimi müəyyən edilir”. İnsanlarda anadangəlmə güvən hissi yaranır və bu duyğu ya doğuşdan yaranır, ya da çılpqlaşır. Etibarın iki əsas ölçüsü olsa da, birincisi sevimli olmaq, ikincisi isə kafi olmaqdır. Bu səbəblə insanın özünü sevməsi, bağışlaması və özünü görməsi güvənlə sıx bağlıdır. Fərdin bütün uğur və uğursuzluqlarına baxmayaraq, özünü dəyərli tapmaq, özünü qəbul etmək və özünü sevmək güvən mühiti yaradır. Fərd ətrafındakıların ifadəsinə və səmimiyyətinə şübhə edir [45, s. 75].

Konseptual nöqtəyi-nəzərdən təhlil edildikdə, nəzəriyyəçilər etimadı müxtəlif yollarla izah etmişlər; Maslow, insanın həyatı boyu özünü həyata keçirməsi üçün keçməli olduğu beş iyerarxik pilləni müəyyənləşdirdi və ikinci mərhələdə güvən anlayışını müzakirə etdi [45, s. 370]. O, fərdlərin öz təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşılamadan, sevərək, sevilərək və aid edilərək növbəti mərhələyə keçə

bilməyəcəyini müdafiə etdi. Şəxsi təhlükəsizlik ehtiyacları qarşılanmadıqda narahatlıq yaşayır. Çünki fərd özünü təhlükəsiz və güvənli hiss etmək istəyir. Hər hansı bir təhlükə ilə qarşılaşdıqda insanlar bu addıma qayıdırlar [45, s. 377].

Sullivan etimadın qurulmasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərə diqqət yetirirdi. Sullivana görə, fərdin həyatında mühüm və dəyərli olan insanların qəbul etdiyi yanaşma özünə inamın formalaşmasına təsir göstərir. Xüsusilə erkən uşaqlıq dövründə valideynlərin uşağa yanaşması uşaqda “yaxşı mən” və “pis mən” anlayışlarının formalaşmasına səbəb olur. Əgər uşaqla valideyn arasında müsbət münasibətlər yaranarsa, uşağın “yaxşı mənliyi” inkişaf edər və özünə inamı artır. Əgər cəzalandırıcı və mənfi münasibətlər varsa, uşaqda “pis mənlik” anlayışı inkişaf edir və özünə güvənsizlik yaranır [45, s. 122]. Erikson bildirmişdir ki, inamın formalaşması həyatın ilk illərində baş verir. Ana ilə körpə arasındakı münasibətdə ananın körpəyə göstərdiyi qayğıda davamlılığı, eyniliyi və ardıcılığı önə çəkdi. Körpəyə eyni şəxs tərəfindən qulluq edilməsi, qayğı tələblərinin ardıcılığı və qayğının davamlılığı etibarın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Baxımda davamlılıq, eynilik və ardıcılıq təmin edilirsə, güvən, əks halda etibarsızlıq yaşaya bilər [45, s. 2]. Freyde görə, o, ana və atası tərəfindən dəstəklənən, bəyənən və təqdir edilən uşaqda ideal mənliyin formalaşdığını və bu inkişafın nəticəsində uşağın özü haqqında müsbət mühakimələrin inkişafı sayəsində özünə inamın formalaşdığını ifadə etmişdir. [45, s. 197-201]. Bowlby, uşaqlıq dövründə formalaşan şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yetkinlik dövründə də onların münasibətlərində özünü göstərəcəyini ifadə edən bağlanma nəzəriyyəsində ana ilə körpə arasında yaranan əlaqənin keyfiyyəti çərçivəsində etibarın formalaşmasını erkən yaşlarda müzakirə etmişdir.

Körpəlik. Bu kontekstdə o, təhlükəsiz, narahat, məşğul və apatiya kimi dörd növ bağlanma stili təyin edilir. Ehtiyacları anası tərəfindən gecikmədən qarşılanan, özünü güvəndə hiss edən və sevgi alan uşaqda etibarlı bağlanma tərzinin formalaşacağı ifadə edilir.

Eraydın və Karagözoğlu [31 s. 44] integrasiya olunmuş, ənənəvi və problem əsaslı öyrənmə proqramı ilə təhsil alan birinci və dördüncü kurs tibb bacısı tələbələrinin özünə inam səviyyələrini müəyyən etmək üçün apardıqları araşdırmada; Onlar müəyyən ediblər ki, tələbələrin özünə inam səviyyəsi yüksəkdir. İntegrativ təhsil alan və IV sinifdə təhsil alan şagirdlərin özünəinam ballarının daha yüksək olduğu müəyyən edilib. Günalp [40, s. 71, 72] ana və ata münasibətinin ibtidai sinif şagirdlərinin özünə inamına təsirini qiymətləndirmək üçün bir araşdırma aparmışdır; Onlar müəyyən ediblər ki, demokratik valideyn münasibəti özünə inamın formalaşmasına müsbət, təzyiqçi, avtoritar və laqeyd valideyn münasibəti isə mənfi təsir göstərir. Akbaş [21, s. 275] lisey birinci kurs şagirdləri üzərində apardıqları araşdırmalarda özlərinə inamlarının orta səviyyədə olduğunu müəyyən etmişdir. Araşdırmanın nəticələri qiymətləndirildikdə, valideyn rəftarlarının, bədən imicinin və yeniyetməlik dövrünün güvən hissi ilə əlaqəli olduğu görülür.

Öz konsepsiyası

Mən, “fərdin özünü dərk etməsi; Aşağı mənlilik və yuxarı mənlilik ilə birlikdə zehnin üç səviyyəsindən biri olan, hisslər vasitəsilə xarici aləm stimullarına açıq olan və aşağı mənlilikdən yaranan impulslara nəzarəti təmin edən ağıl bir hissəsi kimi müəyyən edilir [45, s. 27]. Özünə hörmət fərdin öz həyatı ilə bağlı verdiyi qərarlara, müsbət və mənfi davranışlarına əsaslanır. Fərd özündən razı olub-olmamasından asılı olmayaraq onun özünü qiymətləndirməsi özünə hörmətlə bağlıdır. Özünə hörməti yüksək olan fərdlər təqdir edir, bəyənir, özlərinə güvənir və müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlər qururlar. Özünə hörməti aşağı olan fərdlər məqsəd qoymaqdan qorxur, diqqəti cəlb etmək istəmir və rədd edilməkdən qorxurlar.

Konseptual baxımdan təhlil edildikdə; nəzəriyyəçilər özünə müxtəlif yollarla yanaşırdılar; Struktur şəxsiyyət nəzəriyyəsində Freyd üç mənliyi id, superego və mənlilik kimi təyin etdi. İd tamamilə şüursuz olan impulslar və istəklər kimi müəyyən edilir. Superego fərdin anası, atası və sosial dəyər mühakimələrini ehtiva edən

strukturudur. Ego isə id və xarici dünya arasında vasitəçi rolunu oynayır. Freyd özünü inkişaf etdirmək üçün ən vacib dövrlərdən birinin yeniyetməlik olduğunu ifadə etmişdir. Ekstrovert insan bu dövrdə diqqətini özünə yönəldir. Bu dövrdə öz bədənini qavraması və valideynlərindən asılı olmayan bir fərd olduğunu dərk etməsi şəxsiyyətin formalaşmasında təsirli olur. Erikson bildirir ki, insanlar yeniyetməlikdən yetkinliyə keçərkən iki əsas problem yaşayırlar. Birincisi, insanın özünün və başqalarının gözündə necə hiss etməsidir. İkincisi, əldə etdiyi bilikləri növbəti peşə nümunələri ilə necə əlaqələndirmək problemidir. Bu dövrdə şəxsiyyətin fitri qabiliyyətləri və onların cəmiyyətdəki yeri və sosial rolu integrasiya olunur. Bu integrasiya səyi həm də öz şəxsiyyətinin formalaşmasına yol açır [45, s. 26]. Cooley fərdin özünü ictimai quruluşdan ayrı hesab etmək mümkün olmadığını ifadə etdi. Bu nöqtədə güzgü mənlilik anlayışını müəyyən etdi. Güzgü mənliliyindəki üç mühüm məqam, fərdin başqaları tərəfindən necə qəbul edildiyi, başqalarının davranışları nəticəsində fərdin reaksiyaları və fərdin qürur və utanc kimi hissləridir. Mead isə özünü 'mən' və 'mənə aid olan' olaraq iki yerə böldü. "Mən" hissəsi daxildən gəldiyi kimi fəaliyyət göstərən aktiv tərəf kimi təyin olunduğu halda, "özümün" hissəsi başqalarının fikrinə dəyər vermək və onu onların fikirləri ilə integrasiya etmək nəticəsində özünə qalan tərəf kimi müəyyən edilir.

Fərdin özü haqqında düşüncəsi onun şəxsiyyətinin ümumi cizgilərini müəyyən edir. Eyni zamanda, fərdin özü haqqındakı düşüncələri onun sxemlərini inkişaf etdirməsinə səbəb olur. Fərdin özünün sxemləri fərdin qavrayışına, yaddaşına və qiymətləndirməsinə aiddir. Şəxsiyyətin formalaşmasında mənlilik sxemləri və mənlilik anlayışı təsirlidir. Kierkegaard: "mən" in inkişafının tədricən baş verdiyini və həyatın məqsədinin "mən" in inkişafı olmalıdır. Kierkegaardın fikrincə, mənlilik insanın çata biləcəyi ən yüksək səviyyədir. Bu səbəbdən insanın ən mühüm məsuliyyəti mən olmaq borcunu yerinə yetirməkdir. Bowlby-ə görə, baxıcı ilə körpə arasındakı bağlılıq ümumiyyətlə fərdin həyatının sonrakı illərində dəyişməz olaraq davam edir. Lakin bir müddət sonra fərd baxıcıdan ayrılaraq müstəqil və fərdiləşməyə başlayır. Bu fərdiləşmə prosesində özünü inkişaf etdirməyə başlayır.

Psixososial Nəzəriyyə Aspektində Etibar və Mənlik Konsepsiyalarının Nəzərdən keçirilməsi

Erikson özünün psixososial inkişaf nəzəriyyəsində insanların keçdiyi səkkiz mərhələdən bəhs etdi. Erikson ilk mərhələ kimi əsas etibara qarşı inamsızlığı müəyyən etdi. Çünki həyatının ilk illərində körpə özünün ən mühüm problemlərindən biri təməl etibar hissini qazanmasıdır. Bu dövrdə körpə tamamilə baxıcıdan asılıdır. Ac olanda, yuxusu gələndə və ya ağlayanda ehtiyaclarını birinin qarşılamağını istəyir. Bu dövrdə körpənin xarici resursların dəstəyinə ehtiyacı var. Körpənin qayğısına qalan və ona dəstək verən ana tamamilə verirkən, körpə tamamilə qəbul edir. Ancaq bir müddət sonra körpə fərdiləşəcək və ana uzaqlaşdıqda bu vəziyyətə dözməli olacaq. Bu vəziyyət körpənin özündə ana dizaynının formalaşmasını təmin edir. Ana getsə də, bir müddət sonra körpənin yanına qayıdacaq. Burada məqsəd ana və körpənin qarşılıqlı əlaqədə inteqrasiyasıdır. İnteqrasiya üçün körpənin anadan aldığı qayğı davamlı, eyni və ardıcıl olmalıdır. Baxıcı eyni olmalı, ehtiyaclarına uyğun olaraq ardıcıl qayğı göstərməli və qayğının davamlılığını təmin etməlidir. Baxımda bu tələblər yerinə yetirilərsə, körpənin obyekt davamlılığı təmin edilir. Körpə təkcə fizioloji ehtiyaclarının ödənilməsini gözləmir, həm də sevgi, məhəbbət və diqqət gözləyir. Əsas odur ki, baxıcı körpəyə keyfiyyətli qulluq göstərsin. Körpə hər ağlayanda anasının yanında olarsa, ehtiyacları gecikmədən qarşılanırsa, baxıcıdan nitelikli sevgi alarsa, körpəyə olan təməl güvən hissənin təməlləri qoyulmuş olur. Baxımda davamlılıq, eynilik və ardıcılıqla böyüməyən körpələrdə də etibarsızlıq hissləri yarana bilər.

Yenə fərd nə qədər ixtisaslı və keyfiyyətli qayğı görsə də, həyatı boyu onun bütövlüyünü təhdid edən bir hadisə ilə qarşılaşa bilər. Bunun səbəbi təkcə xarici amillər deyil, həm də özünün bütövlüyünü təhdid edən bu hadisələrə körpənin özü də səbəb ola bilər. Ananın körpəni döşdən ayırması ana ilə körpə arasındakı inteqrasiyaya mənfi təsir göstərir. Bu, əsas etibarsızlıq hisslərinin əsasını təşkil edə bilər.

Eriksonun özünə şübhə və utanma mərhələsində körpə baxıcıdan ayrılmağa, öz ayaqları üzərində dayanmağa və müstəqil olmağa başlayır. Bu mərhələdə uşağın iki əks hərəkətdən birini seçmək qabiliyyəti inkişaf edir. Valideynlərin uşağın seçimlərinə nəzarəti ifrata varmadan arxayın olmalıdır. Bu mərhələdə uşaq özünə hörmətini itirmədən özünü idarə etməyə çalışır. Özünü idarə edə bilən uşağın özünə inamı da inkişaf edəcək.

Eriksonun təşəbbüskarlıq və günahkarlıq mərhələsində uşağın cinsiyyət orqanlarına meyli artmışdır. Bu mərhələdə fərd bilmədiyi şeyləri, cinsi mövzuları və cinsi hərəkətləri öyrənməyə maraq göstərir. Oğlan üçün ana təkə baxıcı deyil, həm də əks cinsin nümayəndəsidir. Bu, atası ilə münasibətdə olan qıza da aiddir. Bu mərhələdə ana-ata şəxsiyyəti və uşağın özünün şəxsiyyəti inkişaf edir və supereqo formalaşmağa başlayır. Uşaqda cəmiyyətin tələblərinə uyğun yaşamağı öyrənərək məsuliyyət hissi formalaşır.

Eriksonun çalışqan və aşağılıq mərhələsində uşaq məktəbə başlayır və yeni bacarıqlar əldə etməyə başlayır. Sosial olaraq uşağın çevrəsi genişlənir və akademik uğurun əldə olunduğu dövrdür. Dost çevrəsinə sahib olmaq, yeni bacarıqlara yiyələnmək və dərslərdə uğur qazanmaq özünə inamın inkişafına kömək edir. Ancaq dost çevrəsi olmayanda və dərslərində uğursuzluqla üzləşdikdə, o, qeyri-adekvatlıq və aşağılıq hissləri ilə qarşılaşır.

Eriksonun şəxsiyyətin formalaşması ilə qarşıdurması yeniyetməliyin sonu və gəncliyin başlanğıcı deməkdir. Bu mərhələdə fərdin formalaşdırdığı özünəməxsusluq uşaqlıq hərəkətlərindən fərqlidir. Bu dövrdə fərd keçmişdə öyrəndiklərini nəzərdən keçirir və onu yeni əldə etmələr baxımından yenidən qiymətləndirir. Əsas inam hissənin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən davamlılıq, eynilik və ardıcılıq bu mərhələdə cəmiyyət tərəfindən gözlənilir. Fərd, keçmişdə qazandığı şəxsiyyət hissi ilə bu dövrdə formalaşan və sosial məna qazanan şəxsiyyət duyğusunun birləşməsidir və buna uyğun olaraq inkişaf edən inam hissənin formalaşmasıdır. Fərd sosial kimlik qazanma nöqtəsində dostlar qrupuna daxil

olmağa, özünə yer tutmağa və dəyərini sübut etməyə çalışır. Peşəkar şəxsiyyət hissi nə edəcəyinə qərar vermək, bir peşə sahibi olmaq və bunun üçün təşəbbüs göstərmək deməkdir. Gender identikliyi isə fərdin özünü cinsi cəhətdən kifayət qədər və tam olaraq qəbul edib-etməməsidir. Bu müddət ərzində o, özünü digər dostları ilə müqayisə edir. Fərd bu dövrdə öz peşə, cinsi və sosial kimliyini qurmağa çalışır. Özünə güvənən fərd bu mərhələdə cinsi kimliyini daha asan formalaşdırır. Peşəkar mənada məntiqi qərarlar qəbul edərək sıçrayışlar edir və sosial rolunun tələblərini yerinə yetirir.

Eriksonun təcrid və yaxınlıq mərhələsində, yeniyetməlik dövründə şəxsiyyət formalaşmasını tamamlayan fərd başqaları ilə yaxın dostluq və dostluq əlaqələri qurur. Fərd üçün peşə, evlilik kimi məsələlər ön plandadır. Bu dövrü etibarlı şəkildə keçən insan sevgini necə qəbul etməyi və verməyi bilir.

Eriksonun məhsuldarlığa qarşı durğunluq olaraq təyin etdiyi mərhələ, yetkin bir insanın məhsuldar olduğu dövrüdür. Təkcə övlad sahibi olmaq, nəslin davamını təmin etmək deyil, həm də uşaqları istiqamətləndirərək onlara yol göstərməkdir.

Eriksonun ümitsizliyə qarşı özünü doğruluq mərhələsində yaşlı insanın keçmişdə heç bir yarımçıq işinin olmadığı, həyatdan razı qaldığı, peşman olmadığı, gələcək nəsillərə nə isə qoyub getdiyi, bir sözlə, öz bütövlüyünə çatdığı dövrüdür [36, s. 1-41].

Bütün inkişaf dövrlərində psixososial nəzəriyyə baxımından araşdırılan güvən və mənlilik anlayışlarının xüsusilə yeniyetməlik və gənc yetkinliyin son dövrlərində diqqəti cəlb etdiyi görülür. Bu kontekstdə yeniyetməlik və gənc yetkinlik arasında körpü təşkil edən güvən və mənlilik anlayışlarının universitet illərində araşdırılması vacibdir.

Universitet Tələbələrində Özünü formalaşdırmağın və özünə inamın inkişafının əks olunması

Universitet illəri fərdlərin həyat böhranından çıxdıqdan sonra yeni mühitə uyğunlaşdığı, yeni dostlar və mühit əldə etdiyi, cəmiyyətdə özünə yer tapdığı, şəxsiyyət və cinsi əlaqəni inkişaf etdirdiyi, peşəkar sahədə məsuliyyət daşdığı mürəkkəb bir dövrü əhatə edir. yeniyetməlik [36, s. 27].

Universitet fərdlər üçün yeni başlanğıcların olduğu bir prosesdir. Universitet tələbəsi olmaq ailədən uzaqda təhsil almaq, yeni dost və ətraf mühitə girmək, ayaq üstə durmaq kimi bir çox stres faktorlarını da gətirir. Bu dövrdə fərd öz şəxsiyyətini tapmağa çalışır. Bu dövrdə uşaqlıqdan gətirdiyi yığımlar yeni ictimai dəyərlərlə birləşir və uyğunlaşmağa çalışır. Fərd daha geniş sosial və ümumbəşəri dəyərləri yetişdirməyə və mənimsəməyə başlayır. Şəxsi, akademik və ictimai mənada yaşadığı stress faktorlarının öhdəsindən gələ bilməsi bu prosesi asanlaşdıracaq.

Fərdlərin yeniyetməlik dövrü natamam konflikt proseslərini ehtiva etdiyi üçün fərdlərin ənənəvi və şəxsi dəyərləri, həyat tərzini kimi məsələlər problem yarada bilər. Xüsusilə universitetə yeni başlayan tələbələr bu problemlərlə daha çox qarşılaşırlar.

Bütün bunları nəzərə alaraq; Fərdlərin problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün müsbət məniyin formalaşmasının və güvən duyğunun inkişafının əhəmiyyətli olduğu görülür. Ericson (1984) qeyd etdiyi kimi, şəxsiyyətin formalaşması yeniyetməlik dövrünün bitdiyi və yeniyetməlik dövrünün başladığı prosesdir [36, s. 26]. Başqa sözlə, bu dövrdə özünü qazanma və özünə inamın inkişafı fərdlərin özünüdərkində və özünüdərkində təsirli olacaqdır.

Ədəbiyyatda aparılan araşdırmalar işığında müşahidə olunan və məlum olanlara uyğun demək olar. Eriksonun [36, s. 26] da psixososial inkişaf nəzəriyyəsində qeyd etdiyi kimi, universitetə başlayan fərd o günə qədər əldə etdiyi uşaqlıq uğurlarını yenidən qiymətləndirməyə başlayır. O, keçmişdə öyrəndiklərini, yeni dostlar çevrəsində, yeni mühitdə, yaşadığı cəmiyyətdə yenidən nəzərdən keçirir. Fərddə güvən duyğusunun inkişafında üç mühüm ünsür olan davamlılıq, eynilik və ardıcılıq artıq dostlardan və ətrafdan gözləniləndir. Əgər fərd uşaqlıqda

qazandığı şəxsiyyət hissini universitet həyatında qazandığı sosial kimlik hissi ilə birləşdirə bilsə, güvən hissi formalaşır. Eyni zamanda, fərdin uyğunlaşma qabiliyyəti güclənir və problemlərin öhdəsindən daha asan gəlir.

İnkişaf etmiş inam hissi və müsbət özünü dərk edən fərd cəmiyyətdə daha rahat yer tapa bilər. Özünə inamını və dəyərini sübut etməyə çalışmadan irəliləyə bilər. Münasibətdə olduğu insanlara güvənməklə müsbət sosial münasibətlər qura, sosial mühit əldə edə bilər. Yenə universitet illəri peşə seçimindən sonra peşəkar bilik və bacarıqların əldə olunduğu bir prosesi əhatə edir. Fərdlər peşə mənasında cəmiyyətdə varlığının əsasını ilk olaraq bu illərdə qoyurlar. Özünə inamı olan və seçimlərinin arxasında öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyan fərdlər, gələcəkdə nə edəcəklərinin, harada olacaqlarının və həyatdan nə gözlədiklərinin də peşəkar şəxsiyyətlərindən kənarda fərqləndirlər.

Universitet çağında müsbət özünü inkişaf etdirən və yüksək özgüvəni olan şəxslərin gələcək gözləntiləri realdır. Özləri üçün əldə edilə bilən məqsədlər qoyaraq, bu məqsədlərə çatmağa çalışırlar. Qazandıqları özünə inam hissi ilə məsuliyyəti öz üzərinə götürür və hadisələrin nəticələrini öz üzərinə götürürlər. Onlar hadisələr qarşısında stressə daha yüksək dözümlüdirlər və effektiv mübarizə mexanizmlərinə malikdirlər. Qeyri-kafi olduğu sahələrdə özünü tanıyır və çatışmazlıqlarını düzəltməyə səy göstərir. Qərarlarının və ideyalarının arxasında dayanır. Öz inkişafını sağlam şəkildə davam etdirən, özünə hörməti və özünə inamı yüksək olan fərdlər həyatdan daha çox məmnunluq alırlar. Onlar işlərindən razıdırlar və yeni şeylər istehsal etməyə həvəslidirlər. İstehsal edən, sevən, sevgi alan, təqdir edilən və özünə güvənən bir fərddən ruhi cəhətdən sağlam olması gözlənilir. Əksinə, mənfi özünü inkişaf etdirmə, özünə inamın olmaması, təsirsiz mübarizə kimi vəziyyətlər fərdləri gələcəkdə psixi sağlamlıq baxımından həssas edə bilər. Ona görə də psixi sağlamlığın qorunmasında təsirli olan bu amillər nəzərə alınmalıdır.

Özünə inam anlayışları və onların psixi sağlamlıqla əlaqəsi

Psixi sağlamlıq tam fiziki, əqli və sosial rifah vəziyyəti kimi müəyyən edilir. Ancaq zaman zaman fərdlər bu rifahı pozacaq bəzi həyat hadisələri ilə qarşılaşa bilirlər. Bu həyat hadisələrinin öhdəsindən gəlmək üçün müxtəlif mübarizə üsullarından istifadə edirlər. Fərdlərin müsbət özünü inkişaf etdirməsi və yüksək özünə inamı da həyat hadisələri ilə mübarizədə təsirli amillərdəndir.

Mənlik, güvən anlayışları və psixi sağlamlıqla bağlı araşdırmalar araşdırıldığında; Özcan və b. [28, s. 110] yeniyetməlik və gənc yetkinlik dövründə qadınlar üzərində araşdırma aparmış və depressiya səviyyəsinin həm sosial narahatlıq səviyyəsinə, həm də özünə hörmətə mənfi təsir göstərdiyini müəyyən etmişdir. Hisli Şahin və b. [28, s. 111] anksiyete pozuqluğu olan fərdlərin mənfi şəxsiyyətlərarası münasibətlər, mənfi özünü qavrayış və yüksək qəzəb səviyyələri yaşadıklarını ifadə etmişdir. Sümer və Anafarta Şendağ [28, s. 1] aşkar etdilər ki, valideynlərinə etibarlı şəkildə bağlanan uşaqlar bütün özünü-tənzimləmələrdə müsbət qiymətləndirmə və aşağı narahatlıq hiss edirlər. Terzi və Cihangir Çankaya [28, s.1] təhlükəsiz bağlanma tərzinə malik universitet tələbələrinin müsbət mənlik qavrayışına sahib olduqlarını, özlərini sevilməyə layiq gördüklərini və başqalarına güvəndiklərini aşkar etdilər.

Avşaroğlu və Üre [28, s. 90-94] universitet tələbələrinin özünə hörmətinin streslə mübarizədə təsirli olduğunu, özünə hörmət və özünə inamın depressiv təsirlə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəli olduğunu ifadə etmişlər. Hamarta [31, s. 101] müəyyən etdi ki, təhlükəsiz bağlanma tərzində qrupunda olan universitet tələbələri digər bağlanma üsullarına nisbətən daha yüksək münasibətdə özünə hörmətə malikdirlər. Eyni araşdırmada, təhlükəsiz bağlanan fərdlərin orta depressiya puanlarının daha aşağı olduğu ifadə edildi.

Araşdırmanın nəticələrinə görə, özünü inkişaf etdirmə və özünə inamın psixi xəstəliklərin əmələ gəlməsi üçün risk faktorları olduğu görünür. Mənlik anlayışının və güvən duyğunun müsbət inkişafı psixi sağlamlığın qoruyucu amilləri arasında olsa da, mənfi inkişafının ruhi xəstəliklər baxımından risk təşkil edəcəyi düşünülür.

Universitet illəri fərdlərin mənlilik hisslərinin və özünə inamının inkişafında keçid dövrüdür. Bu keçid dövründə nə qədər çox fərd dəstəklənsə, bir o qədər müsbət mənada inkişaf edər. Əks halda, aşağı özünü qavrayış və özünə inam fərdlərə mənfi təsir göstərir. Bu nöqtədə şəxsiyyətin doğulduğu gündən universitet illərinə qədər şüurlu valideyn rəftarları, nüsxə müəllimlər, fərdlərin inkişaf mərhələlərinə görə təşkil edilən təhsil proqramları mənlilik və inamın formalaşması baxımından əhəmiyyətliyə. Tələbələrin inkişaf dövründə böhran və fərdi problemləri ilə bağlı müraciət edə biləcəkləri məsləhət bölməsinin olması, fərdi inkişafdan məmnun qalacaqları fərdi inkişaf üçün kursun məzmunu və təkmilləşdirə biləcəkləri fəaliyyətlərin təmin edilməsi düşünülür. təhsil müəssisələri tərəfindən özlərini ictimai olaraq müsbət inkişaf etdirmələri və fərdlərin özünə inamının formalaşması baxımından təsirli olacaqdır.

2.2. Mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında müəllimin rolu

Aydındır ki, şagirdlərə əsas dəyərlərin mənimsənilməsində müəllimin mühüm rolu var. Müəllim ilk növbədə cəmiyyətin gələcəyi baxımından diqqəti maddi-mənəvi mədəniyyət elementlərinə yönəltməli, müəyyən gün və həftələrdən, mühüm yerli və milli günlərdən, bayramlardan dəyərlər tərbiyəsində istifadə etməyi bacarmalıdır. mədəni irsin qorunması haqqında məlumatlılıq. Əslində, müəllimlərin sosial və mədəni dəyərlərin əldə edilməsində və ekoloji problemlərə həll yollarının istehsalında mühüm rol oynayır.

Müəllimin dəyərlər tərbiyəsi baxımından yaşadığı problemlərdən biri də şübhəsiz ki, ekoloji problemlərdir. Əslində ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində fərdlərdə və cəmiyyətdə diskomfort yarađır. Bu mənada ətraf mühitin qorunmasına, ətraf mühitin təmizliyinə önəm verilməlidir. Bu kontekstdə şagirdlərin və cəmiyyətin ətraf mühit haqqında məarifləndirilməsi, müsbət münasibətin

formalaşması, bilik və bacarıqlara yiyələnməsi, bütöv bir xalqın dəyərlərini qorumaq bütün cəmiyyətin, xüsusilə də müəllimlərin üzərinə düşür.

Xarakter və dəyər tərbiyəsində müəllimin məktəb daxilində və xaricində davranışları ilə nümunə olduğu, şagirdlərə nümunə olduğu məlumdur. Əslində müəllimin fərqləndə olmadan davranışları, şagirdlə ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə tələbələrin davranışlarını istər müsbət, istərsə də mənfi yönləndirə bilər. Yenə də müəllimlərin qəbul etdiyi dəyərlərlə birlikdə onların hiss və düşüncələri şagirdlərdə təsirli ola bilər. Buna görə də müəllimin şagird üçün yaxşı model ola bilməsi dəyərlər təhsili sahəsində kifayət qədər bilik və bacarıqlara malik olması ilə mütənasibdir. Bu baxımdan müəllim öz dəyərləri ilə nümunəvi bir örnək olmaq üçün öz təcrübələri/davranışları ilə nümayiş etdirməyi bacarmalıdır. Müəllimin hərəkətləri sözlərindən daha çox şey daşıyır. Şagirdlər müəllimlərin dediklərindən çox hərəkətlərindən öyrənirlər. Şagirdin şəxsiyyətinin formalaşdığı məktəb dövrlərində müəllim şagirdin şəxsiyyətinə maksimum təsir göstərir. Buna görə də müəllimlik bir iş deyil, davranış/rəftar peşəsidir.

Bu mənada məktəblərdə şagirdlərin dəyər qazanması üçün ilk növbədə müəllimlər öz dəyərlərindən xəbərdar olmalı və bunun şagirdlər üçün əhəmiyyətini dərk etməlidirlər. Nəticə etibarilə, dəyərlər təhsili ilə kifayət qədər təchiz edilmiş müəllimlər tərəfindən yetişdiriləcək şəxslər həm də demokratik vətəndaşlıq vərdişlərinə yiyələnəcək və yaşadıkları cəmiyyətə lazımi töhfələr verəcəklər.

Dəyərlər təhsili sosial, siyasi, elmi, mədəni, dini və əxlaqi aspektləri ilə fənlərarası tədqiqat sahəsidir. Bu vəziyyət dəyərlər təhsilində fərdin tək-cə idrak xüsusiyyətlərinə deyil, həm də fərdin affektiv xüsusiyyətlərinə aiddir. Fərd idrak mənasında öyrəndiyi bir dəyəri mənimsəməli və davranışlarında göstərməlidir. Bunun üçün məktəblər dəyərli təhsil mərkəzi olmalıdır. Müəllimlərdən isə uşaqlara dəyər təhsilinin effektiv şəkildə çatdırılmasında fəal rol alması gözlənilir [22, s. 760]. Bu mənada dəyərin dərk edilməsində müəllimin vəzifəsi şagirdə həyatın mənasını tapmaqda, öz dəyərlərini yaratmaqda və həyat bacarıqlarını inkişaf

etdirməkdə kömək etmək və ona təsirli bir insan kimi bütün bu vəziyyətlərin öhdəsindən gəlməyə imkan verməkdir.

Uşaqlara dəyərlərin aşılması bütün cəmiyyətin ümumi məsuliyyətidir. Bununla belə, ölkəmizdə dəyərlər təhsili ilə bağlı ciddi yanlış təsəvvür var. Uşaqlara dəyərlərin aşılması işi yalnız məktəbdə aparılmalıdır və bu yalnız müəllimin vəzifəsi idi. Nə ailənin, nə cəmiyyətin, nə həmyaşd qrupların, media qurumlarının, siyasətçilərin, dövlət işçilərinin, rəhbərlərin belə bir vəzifəsi yox idi. Bu cür yanlış nöqteyi-nəzər təhsilə dəyər verən maneədir. Belə olan halda, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin dəyərlər təhsilində yeri və əhəmiyyəti danılmaz faktdır. Əslində araşdırmalar dəyərlər təhsilinin uğuru üçün cəmiyyətin bütün təbəqələrinin məsuliyyət daşdığını vurğulayır. Bu vəziyyəti ifadə etdikdən sonra dəyərlər təhsilinin aktorlarından biri olan müəllimin rolunu və əhəmiyyətini vurğulamaq lazımdır.

Xarakter təhsilində müəllimlər şagirdləri tədqiqata vadar etməklə tədqiqat bacarıqlarını təkmilləşdirir, oxuyub müzakirə etməklə onların oxuma və analitik düşünmə bacarıqlarını təkmilləşdirir, kompozisiyalar və gündəliklər yazmaqla onların düşüncə və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirir bilirlər. Karatay'a (2011) görə ədəbi əsərlər vasitəsilə xarakter tərbiyəsi və dəyər ötürülməsi müəllimlərin rəhbərliyi altında şagirdlərlə edilə bilər. Həyata keçiriləcək birgə öyrənmə fəaliyyətləri ilə əxlaqi əsaslandırma metoduna əsaslanan tənqidi oxu, dramatizasiya, rol oyunu, tənqidi yazı, mətn tamamlama və təxmin etmə kimi müxtəlif tədris üsulları ilə həyata keçirilə bilər. Bunun üçün fənnlə bağlı kurikulumla və onu tətbiq edə biləcək müəllimlərə ehtiyac var. Yenə, Aktepe və Tahiroğlu [23, s. 360-363] müəllimlərə effektiv dəyərlər təhsilində müvafiq yanaşmalar, strategiyalar, metodlar və üsullar tətbiq etməyə imkan verir, daha sonra uşağın real həyatı ilə bağlı fəaliyyətləri praktikaya daxil edir, onlara dəstək olur. zəngin öyrənmə-tədris prosesi və uyğun bir ölçmə və qiymətləndirmə üsulu ilə yekunlaşdırmağın əhəmiyyətinə diqqət çəkir.

Müəllimlərin dəyərlər təhsili yanaşmalarını tanımaq və bilmək, fəaliyyətləri real həyatla əlaqələndirərək hazırlamaq və onları sinif daxilində və ya sinifdən kənarda tətbiq etmək dəyərlərin tədrisini səmərəli edəcəkdir. Tədris prosesində dəyərlər təhsili yanaşmalarından istifadə, uşaqların real həyatları ilə əlaqələndirilməklə fəaliyyətlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, müvafiq qiymətləndirmə və qiymətləndirmə dəyərlərin öyrədilməsi prosesini asanlaşdırır bilər. Bu səbəbdən müəllimlərin dəyər öyrətmə yanaşmaları haqqında təsəvvürə malik olmaları, uşaqların səviyyəsinə uyğun və ətraf mühit şəraitinə uyğun fəaliyyət nümunələri təqdim etmələri, yekunda qiymətləndirmə və qiymətləndirmə aparmaları, bu mövzuda qiymətləndirmənin aparılmasını vacib hesab etmək lazımdır.

Müəllimin şagirdlərə xarakter və dəyər qazanmasında nümunəvi rol modeli olması son dərəcə vacibdir. Bu kontekstdə xarakter və dəyərlər tərbiyəsində nümunəvi örnək olan müəllimin vəzifələri aşağıdakılardır: Nümunəvi örnək olmaq, bələdçi olmaq, birgə öyrənməyə önəm vermək, fərdi fərqlərə diqqət yetirmək, şagird qabiliyyətlərini aşkar etmək. , problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək, ünsiyyət bacarıqlarına önəm vermək, tədqiqat bacarıqlarından istifadə etmək Oxuma bacarıqlarını inkişaf etdirmək, yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək, cəmiyyətlə əməkdaşlıq etmək, ailə ilə əməkdaşlıq etmək, gördüyü işlərə həvəsli olmaq, nizam-intizamlı və prinsipial olmaq, demokratiyaya əməl etmək, çalışqan olmaq, məsuliyyətli olmaq, sevgi və hörməti dəyərli etmək. Bu səbəbdən müəllimin qeyd olunan rol/model xüsusiyyətlərindən xəbərdar olması və bu şüurla hərəkət etməsi vacibdir.

Müəllimlərin şagirdlərə örnək olduğunu nəzərə alaraq, bu müəllimlərin davranışlarının, malik olduqları xüsusiyyətlərin şagirdlərə əks olunmasına diqqət yetirmək lazımdır. Müəllim bu dəyərlərin formalaşmasına kömək etməli və

uşaqlarda mövcud olan dəyərlərə zərər vermədən onları kəşf etməlidir. Lakin müasir dövrdə müəllimlərə mənfi təsir göstərən bir çox amillər var.

Müəllimlərin statusunun pisləşməsi, xarakter tərbiyəsinə cavab verə bilməməsi və dəyərlər baxımından qeyri-adekvat təhsil keyfiyyəti, sosial davranış və münasibətin aşağı düşməsi, ekspertizanın dəyərdən düşməsi, məsuliyyətin aşağı olması, müəllimlərə siyasi müdaxilə ilə bağlı zəif fəaliyyət; Demək olar ki, seçimə və ləyaqətə məhəl qoymamaq, mənfəət və kommersiya özəlləşdirməsi təhsilin keyfiyyətini aşağı salır.

Ferreira və Schulze (2014) tərəfindən aparılan araşdırmanın nəticələrinə görə, müəllimlərin təhsildə “dəyərlər” anlayışını anlamaqda zəif olduğu görülüb. Müəllimlərin təhsildə dəyərlərin tətbiqi ilə bağlı mənfi düşüncələri var və dəyərlər təhsilində çatışmazlıqların olduğu müəyyən edilib. Təhsildə dəyərlər və təcrübədəki çətinliklərin öhdəsindən necə gəlmək barədə biliyin olmaması da işi çətinləşdirir. Gizli/gizli kurikulumu başa düşmək və həyata keçirmək üçün müxtəlif strategiyalardan səmərəli istifadə etmək və dəyərləri praktiki olaraq tətbiq etmək lazımdır. Bu çərçivədə prosesdə müəllim və tələbələrə təlim verilə bilər. Müəllimlərə və tələbələrə başqalarının dəyərlərinə hörmət etmək, öz dəyərlərini təhlil etmək və yenidən nəzərdən keçirməkdə dəstək verilməlidir. Menecerlərin bu aspektləri etik cəhətdən düşünməsi vacibdir. Pathania (2019) araşdırmasında müəllimlərin xarakter və dəyər xüsusiyyətlərinin tələbələrə birbaşa təsir etdiyini ortaya qoydu. Həyatın müxtəlif sahələrində siyasi, sosial, fəlsəfi, iqtisadi, təhsil, mədəni, dini, inzibati və s. sahələrdə müəllimlərin çox mühüm rol oynadığı müəyyən edilmişdir. Cəmiyyəti təşkil edən fərdlərin xarakterlərini/şəxsiyyətlərini inkişaf etdirmək, tərbiyə etmək və istiqamətləndirmək baxımından müəllimlərin cəmiyyətdə mühüm rolu vardır.

Məktəbdə şagirdlərin həmyaşıdları ilə münasibətlərində arzuladıqları dəyərləri əldə etməkdə həmişə müsbət davranışları modelləşdirmədikləri, daha çox mənfi davranışları model götürdükləri görülür. Bu vəziyyət tələbələrin istədikləri dəyərləri əldə etmələrinə maneə yaradır. Bu nəticə həm də tələbələrin öz

personajlarını yaratarkən real hədəflər deyil, seriallardakı personajları modelləşdirmələri ilə də uyğundur [28]. Araşdırmalar göstərib ki, müəllimlər dəyər tərbiyəsində çətinlik çəkirlər. Uşaqların inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, uşağa, müəllimə, ailəyə, cəmiyyətə, ətrafa və KİV-ə görə öz dəyərlərini yaratdıqlarını bildirdilər [28; 31]. Bu kontekstdə səviyyə, səviyyə və davranış baxımından bu cür müxtəlifliyə malik şagirdlərin qarşısında dəyər tərbiyəsi prosesində müəllim əməyinin nə qədər çətin olduğu göz qabağındadır. Məktəblərin bu heterojen/çoxlu strukturlardan homojen/homogen strukturlara ən qısa zamanda keçidi sistem daxilində baş verən qarışıq/mürəkkəb vəziyyətlər qarşısında yaşanan çətinliklərin qarşısını alacaq. Türkiyə təhsil sistemində yetişdirilməyə çalışan şagirdlərin öz maraq və qabiliyyətlərinə uyğun daha təsirli və məhsuldar təhsil almaları üçün əsas təhsildən sonra şagirdlərin səviyyəsinə və ya səviyyələrinə uyğun məktəb tipləri seçilməlidir. yaradılmalı və tələbələrə öz səviyyə və səviyyələrində tələbələrlə eyni təhsil proqramlarında təhsil almağa icazə verilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimlərin dəyərlər təhsili üzrə proqramları planlaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün xidmətə qədər, ixtisasartırma təhsili və seminarlara ehtiyacı var [22; 28; 31]. Aktepe (2015) müəllim hazırlığı müəssisələrinin proqramlarına xarakter və dəyər təhsili kurslarının daxil edilməli olduğunu və müəllimlərin mövzu ilə bağlı inkişafının tamamlanmasının vacibliyini bildirir. Digər tərəfdən, Ogelman və Erten Sarıkaya (2015) təklif edir ki, müəllimlərlə yanaşı, müəllim namizədləri də dəyərlər təhsili kursları hazırlamalıdırlar. Bu kontekstdə təhsil fakültələrində təkcə müəllimliyə çağırışaqədərki namizədlər deyil, həm də bütün peşəkar qruplar öz fakültələrində xarakter və dəyərlər təhsili kursu keçməlidirlər. Əslində, xarakter və dəyər tərbiyəsi mövzusu bütün peşə qruplarını və bütün cəmiyyəti əhatə edir. Bundan əlavə, müəllimlərin və bütün peşələrdən olan insanların ixtisasartırma təhsili vasitəsilə xarakter və dəyər təhsili proqramları vasitəsilə hazırlanması təmin edilməlidir.

Berkant, Efendioğlu və Sürmeli (2014) tərəfindən aparılan araşdırmada müəllimlərin dəyərlər təhsili prosesi və dəyərlər təhsili yanaşmaları haqqında kifayət qədər biliyə malik olmadıqlarını və ya dəyərlərə kifayət qədər əhəmiyyət vermədiklərini söyləmək olar. Yıldırım (2009) isə öz araşdırmasında əlavə dəyər qazandırmaqda proqramların qeyri-kafi olması səbəbindən müəllimlərə proqramları yeniləməyi təklif etmişdir. Ogelman və Erten Sarıkaya (2015) müəllimlərin dəyərlərin tərbiyəsində yaşadıkları çətinliklərin uşaqların hazırlıq səviyyəsinin adekvat olmaması, ailələrin töhfə verməməsi, dəyərlər haqqında müxtəlif kitablar və s. avadanlıq çatışmazlığı, müəllimlərin biliklərinin azlığı, eləcə də vaxt çatışmazlığı. Bu mənada müəllimlərə dəyərlər maarifləndirilməsi fəaliyyətləri və həyata keçiriləcək proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün dəstək verilməlidir.

Dəyər əldə edərkən müəllimlər istifadə etdikləri tədris metodları baxımından edərək və yaşayaraq öyrənməyə imkan verəcək üsulları seçməlidirlər. Dəyər təhsilinin müvəffəqiyyəti üçün ediləcək işlərdə pedaqoqlar; tələbələr öz real həyatlarından və bildiklərindən yola çıxmalı və yaxın mühitin imkanlarından faydalanmalıdırlar. Dəyərlərin mənimsənilməsində müəllimlər tərəfindən “audio-əşitmə səriştəsi”, “sosial həyatdan nümunələr”, “şagirdlərin iştirakını təşviq edən fəaliyyətlər” və “hekayələr, atalar sözləri və deyimlər” materialda prioritet kimi müəyyən edilmişdir. dəyərlər təhsilinə hazır olun.

Yenə qrup çalışmalarına qatılan uşaqlarda dəyərlər təhsilinin təsirli olduğu müəyyən edilmişdir [31]. Bu kontekstdə dəyərlər təhsili, real həyatda baş vermiş və ya olması ehtimal olunan nümunələri oxumaq və ya danışmaqla hadisədəki qəhrəmanlar və hadisələr vasitəsilə edilə bilər. Eyni şəkildə, hadisələr və qəhrəmanlar üzərində müzakirə üsulu ilə şagirdlər mövzu haqqında düşünməyə təşviq edilir və fərqli baxışlar təqdim edilərək dəyərlər tərbiyəsi edilə bilər. Beləliklə, tələbələr demokratik şəraitdə təhlil-sintez və qiymətləndirmə bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərlər. Bu yolla onlar da başqalarına hörmət etməyin vacibliyini

anlayırlar. Burada bütün tələbələrin iştirak etmələri və real həyat probleminin həlli üçün həllər təklif etmələri vacibdir. Əslində, problemin həlli metodundan Case study metodunda istifadə şagirdlərdə empatiya bacarıqlarını, tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir. Yenə də mövzunu dramatik üsulla və ya rol oynama texnikası ilə canlandırmaq, təcrübə edərək/yaşayaraq öyrənməyi və daimi öyrənməyi dəstəkləyir və dəyər təhsili prosesini effektiv və məhsuldar bir prosesə çevirir.

Müxtəlif sahələrdə yarım əsrdən çox irəliləyişdən sonra bu gün cəmiyyət müxtəlif problemlərin şahidi olur; Bunlardan biri dəyərlərin təhrif edilməsidir. Bu problemin səbəbi indiki təhsil sistemimizlə, maddi və ya mənəvi olaraq hansı istiqamətə getdiyimizlə bağlı suallar doğurur. Bu onu göstərir ki, mənəvi inkişaf maddi tərəfdən geri qalır və bu gün biz bu problemi necə aradan qaldıra biləcəyimizi müzakirə edirik. Şübhəsiz ki, məktəbin və cəmiyyətin məsuliyyəti eyni dərəcədə vacibdir, lakin əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Bu mənada məktəblərdə şagirdlərin dəyər qazanması üçün ilk növbədə müəllimlər öz dəyərlərindən xəbərdar olmalı və bunun şagirdlər üçün əhəmiyyətini dərk etməlidirlər. Nəticə etibarilə, dəyərlər təhsili ilə kifayət qədər təchiz edilmiş müəllimlər tərəfindən yetişdiriləcək şəxslər həm də demokratik vətəndaşlıq vərdişlərinə yiyələnəcək və yaşadıkları cəmiyyətə lazımi töhfələr verəcəklər.

Müxtəlif sahələrdə yarım əsrdən çox irəliləyişdən sonra bu gün cəmiyyət müxtəlif problemlərin şahidi olur. Bunlardan biri dəyərlərin təhrif edilməsidir. Bu problemin səbəbi indiki təhsil sistemimizlə, maddi və ya mənəvi olaraq hansı istiqamətə getdiyimizlə bağlı suallar doğurur.

Bu onu göstərir ki, mənəvi inkişaf maddi tərəfdən geri qalır və bu gün biz bu problemi necə aradan qaldıra biləcəyimizi müzakirə edirik. Şübhəsiz ki, məktəbin və cəmiyyətin məsuliyyəti eyni dərəcədə vacibdir, lakin əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Çünki fərdin şəxsiyyətinin formalaşmasına, onun məktəbdə qazandığı dəyərlərə təsir edən əsas rol modeli tədris olunan mətnlərdən

çox müəllimdir. Ona görə də bu tələbatı ödəmək üçün müəllim təhsilinə yenidən baxılmalıdır. Müəllimin dəyər yönümlü təhsili dəstəkləməsinin səbəbləri üzərində işləmək və düzəldici tədbirlər görmək lazımdır. Xüsusilə məktəbdə ümumi kurikulum tədbirlərinin təşkilində; Müəllimin planlayıcı, lider, təşkilatçı, qeyd edən, qiymətləndirici, idarəedici, qərar qəbul edən, məsləhətçi, motivator, ünsiyyətçi və koordinator kimi rolları vardır. Müəllim tələbələrin iştirakını təmin etmək və bu fəaliyyətləri təşviq etmək üçün cədvəli tənzimləməlidir.

Təhsildə dəyərlərin əhəmiyyəti xüsusilə iqtisadi cəhətdən inkişaf edən cəmiyyətlərin gəncləri arasında artır. Bu cəmiyyətlər zorakılıq, cinayət və irqi dözümsüzlük yerləridir. Bu kontekstdə müəllimlər öz mədəni və dini kimliklərinə uyğun olaraq müxtəlif mədəni kimlikləri və dəyərləri qəbul etmək və təsdiqləməkdən məsuldurlar. Müəllimlər şagird xarakterinin formalaşmasında və deməli, xalqın xarakter strukturunun formalaşmasında mühüm rol oynayırlar. Dünyanın ən yaxşı və ən böyük peşəsi müəllimlik peşəsidir, çünki bir xalqın gələcəyi gələcək nəsilləri formalaşdıran müəllimlərin yetişdirəcəyi tələbələrdən asılıdır. Şagirdlərin maariflənmiş vətəndaş kimi formalaşmasında hər bir müəllim ən mühüm rol oynayır. Buna görə də müəllimlər yaxşı dəyərlərə sahib olmaq üçün sağlam münasibət və davranışlar nümayiş etdirməlidirlər. Müəllim təkcə bilik mənbəyi kimi deyil, həm də qoruyucu dost, filosof/mentor, bələdçi kimi çıxış etməlidir. Yaxşı dəyərlərə sahib olan müəllim özünə və peşəsinə hörmət etməli, tələbələrini və peşəsini sevməlidir ki, şagirdlərinə ilham verə bilsin.

NƏTİCƏ

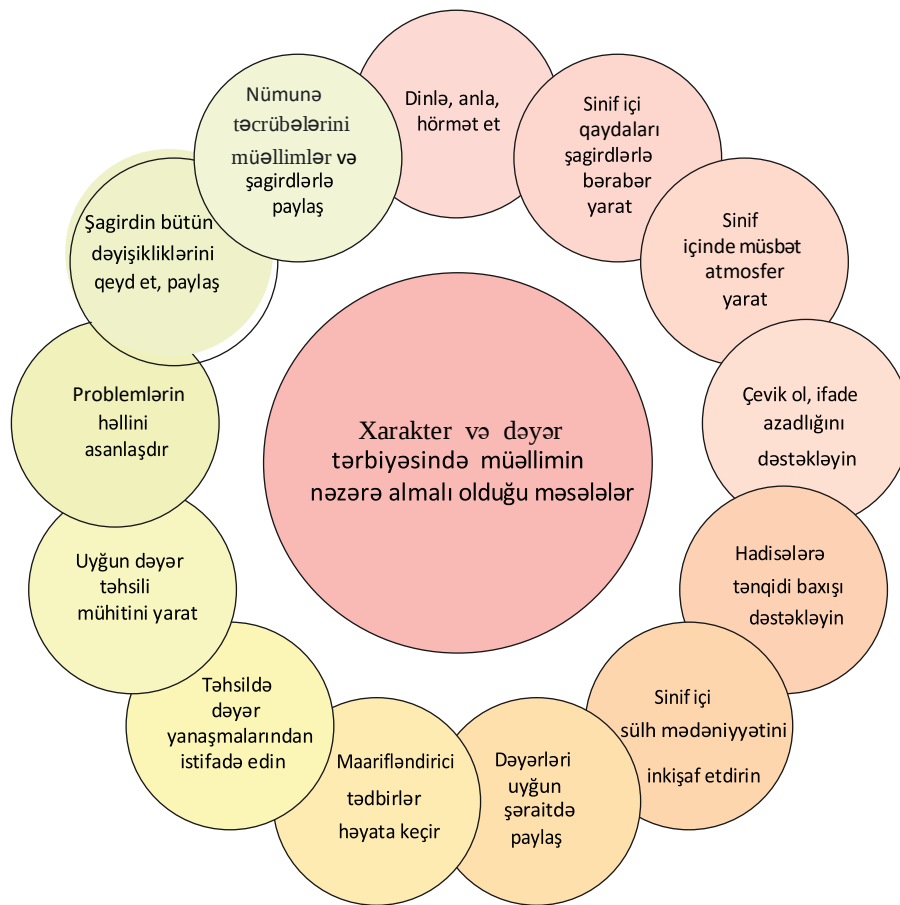
Bu gün təkcə akademik biliklər baxımından uğurlu şəxsiyyətlər yetişdirmək deyil, həm də emosional cəhətdən yaxşı təhsil almış, cəmiyyətdən və öz dəyərlərindən xəbərdar olan və onları mənimsəmiş şəxsiyyətlər yetişdirmək məqsədi daşıyır. Bu səbəbdən xarakter və dəyər tərbiyəsinə xüsusi önəm verilir. Keçmişdən bu günə qədər xarakter və dəyər təhsili ilə bağlı araşdırmalar aparılıb və bu işlər getdikcə davam edir. Türkiyədə keçmişdə xüsusilə gizli proqramlar vasitəsilə verilən dəyərlər təhsilinin məktəblərin təhsil proqramlarına daxil edildiyi, öyrədiləcək dəyərlərin isə ibtidai və orta məktəb müfredatlarına daxil edildiyi də görünür. Eyni zamanda bu, Xarakter və Dəyər Təhsili adı altında bakalavr proqramlarında öz əksini tapmışdır. İbtidai və orta məktəb kurikulumlarında qeyd edilir ki, dəyərlər “bütün təhsil prosesinin son məqsədi və ruhu”dur və “müntəzəm axarında hərəkətə keçməyə imkan verən güc və qüdrət mənbəyi” kimi ifadə edilir. həyatımızda və qarşılaşdığımız problemlərin öhdəsindən gəlməkdə". Kurikulumdakı “kök dəyərlər” bunlardır: ədalət, dostluq, dürüstlük, özünə nəzarət, səbir, hörmət, sevgi, məsuliyyət, vətənpərvərlik, yardımsevərlik.

Müəllimin dəyərlər təhsilində diqqət etməli olduğu məqamları müəyyən başlıqlar altında izah edilməlidir:

- Dinləmə, çeviklik, xeyirxahlıq və qayğıkeşlik, səhvləri etiraf etmək, uşağın ləyaqətinə hörmət etmək və bunun şagirdlərə təsirindən daim xəbərdar olmaq kimi arzu olunan münasibət və davranışların modelləşdirilməsi.
- Şagirdlərlə məsləhətləşərək sinif üçün bir sıra qaydaların və demokratik təcrübələrin işlənilib hazırlanması və nümayiş etdirilməsi, öz növbənizi gözləmək, başqalarını diqqətlə dinləmək, sərbəst ifadə etmək və s.
- Sinifdə təhlükəli olmayan atmosferin yaradılması, tələbələr və həmkarları ilə müsbət ünsiyyət və münasibətlərin saxlanması.

- Mədəni müxtəlifliyi, konstitusiya dəyərlərini və ölkədə sülhün mərkəzinə çevrilən demokratik strukturları və prosesləri bilmək və qiymətləndirmək.
- Tələbələrin əldə etdikləri dəyərlərin təhsil fokusunu lazımi anda bölüşmək.
- Xəbərlər, fotoşəkillər, tərcümeyi-hallar/avtobioqrafiyalar, şəkillər, lətifələr, deyimlər, yumoristik hekayələr və s. ehtiva edən bir qovluğun hazırlanması
- Öyrənməyə imkan yaratmaq üçün müzakirə, rol oyunu, drama, şeir yaradıcılığı, mahnı, müzakirə, seminar, hekayə və s. müvafiq pedaqoji strategiyalardan istifadə etmək.
- Konsentrasiyanı artırmaq üçün bütün sinif səviyyələrində, xüsusən də kiçik şagirdlər üçün sakit oturma yerləri təmin etmək.
- Mövcud sosial-mədəni reallıqlara dair tənqidi perspektivləri inkişaf etdirmək üçün tədris təcrübələrini dəstəkləmək.
- Məsləhətçi yanaşmanın mənimsənilməsi və uşaqların təhsil, şəxsi və sosial həyatla bağlı gündəlik problemlərinin həllinə köməklik göstərmək.
- Çəviklik və ifadə azadlığının tanınması kimi tələbə dostu sinif təcrübələrinə riayət etmək.
- Şagirdlər gündəlik proqramı planlaşdırmağı, gündəliklər yazmağı, müşahidələri qeyd etməyi, sual verməyi, hiss və düşüncələrini ifadə etməyi, bəyəndiklərini və bəyənmədiklərini, hüquqlarını, vəzifələrini, yanlış və ya düzgün davranışlarını, münasibətdə dəyişiklikləri və s. vərdisləri təşviq edin.
- Şəxsin öz hissləri, düşüncələri, davranışları və mühüm hadisələrə münasibəti, əməlləri və münasibətləri və s. saxla və öz əksini paylaş
- Sağlam sinif təcrübələrinin tətbiqi təcrübəsini digər müəllimlərlə bölüşmək.

Nəticədə müəllimin xarakter və dəyər tərbiyəsində diqqət etməli olduğu məqamlar aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

Ədəbiyyata nəzər salındıqda hansı yanaşmalar, üsullar və üsullarla hansı dəyərlərin veriləcəyi ilə bağlı konsensusdan danışmaq çətinidir. Ümumiyyətlə, dəyərlər təhsili yanaşmalarının dəyər transferi, dəyər inkişafı və hər iki yanaşmanı əhatə edən vahid yanaşmalarla tədqiq olunmasına çalışılmışdır. Məlumdur ki, ailədə başlayan xarakter və dəyər tərbiyəsi məktəbdə və ətraf mühitdə davam edir və cəmiyyətdəki bütün daxili və xarici maraqlı tərəflərin üzərinə məsuliyyət düşür.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, məktəb dəyərlər təhsilində ən mühüm təhsil müəssisəsidir və məktəbdə dəyərlər təhsili prosesini səmərəli həyata keçirəcək müəllimlərdir. Bu səbəbdən müəllimlərin dəyər tərbiyəsi yanaşmalarını, üsul və üsullarını yaxşı bilməli, xarakter və dəyər tərbiyəsinin təcrübələrlə öyrədilməsi və şagirdlər üçün xarakter və dəyər tərbiyəsinin mənimsənilməsi üçün mühitlərin yaradılması vacibdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Cahangirov A. Təhsilimiz: dünəndən sabaha. Optimistin baxışları. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2020.
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: “Ozan”, 1998.
3. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı: ADPU, 2010.
4. Əhmədov B., Rzayev A. Pedaqogikadan mühazirə konspektləri. Bakı: “Maarif”, 1983.
5. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2014.
6. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı: “Maarif”, 1991.
7. Həsənov A., Ağayev Ə. Pedaqogika. Dərslik. Nasir, 2007.
8. Xəlilov S.S. Təhsil, təlim, tərbiyə. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2005.
9. İlyasov M.İ. Müəllimin pedaqoji ustalığı. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013.
10. İlyasov M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliyin müasir problemləri. Bakı: “Elm və təhsil”, 2018.
11. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Dərslik. Bakı: “Çıraq”, 2011.
12. Kazımov N., Həşimov Ə. Pedaqogika. Bakı: “Maarif”, 1996.
13. Komenski Y.A. Böyük didaktika. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012.
14. Qasıмова L., Mahmudova R. Pedaqogika. Dərslik. Bakı: “Çaşıoğlu”, 2012.
15. Mehrabov A.O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: “Mütərcim”, 2007.
16. Mehrabov A.O. Səriştəli müəllim hazırlığının problemləri. Bakı: “Elm və təhsil”, 2015.
17. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı: “Nurlan”, 2007.
18. Rüstəmov F.A. Pedaqogika tarixi. Bakı: “Nurlan”, 2006.

19. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı: “Maarif”, 1975.

Türk dilində

20. Acat, B. ve Aslan, M. (2011). Okulların karakter eğitimi yetkinliği ölçeği (OKEYÖ). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(21), 7-24.
21. Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
22. Aktepe, V. (2014). Etkinlik temelli değer eğitiminin öğrencilerin yardımseverlik tutumlarına etkisi. *Researcher: Social Science Studies*, 2(2), 17-49.
23. Aktepe, V. ve Tahiroğlu, M. (2016). Değerler eğitimi yaklaşımları ve etkinlik örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, 361-384.
24. Algur, H. (2017). Değer eğitimi yaklaşımları. Ed: Mustafa Çakmak, İş Ahlâkı ve Değerler Eğitimi içinde (s.169-194). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
25. Altıntaş, M. E. (2012). Bireycilik ve toplumculuk tartışmaları bağlamında değerler eğitimi yaklaşımları. *Değerler Eğitimi Dergisi* 10(24), 31-52.
26. Ay, E. (2014). *Karakter eğitiminde vatandaşlık eğitiminin yeri ve önemi*. Ed: Refik Turan ve Kadir Ulusoy, Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi içinde (s. 211-225). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
27. Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2014). *Okulda değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
28. Berkant, H.G., Efendioğlu, A. ve Sürmeli, Z. (2014). Değerler Eğitime Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, s. 427-440
29. Çubukçu, Z. (2012). İlköğretim öğrencilerinin karakter eğitimi sürecinde örtük programın etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, *Değerler Eğitimi Sempozyumu Özel Sayısı*, 12(2), 1513-1534.

30. Demirel, M. (2009). Sınıf öğretmenlerinin ve okul yöneticilerinin karakter eğitimine ilişkin özyeterlik inançları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 36-49.
31. Ekşi, H. (2003). Temel insanî değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 79-96.
32. Ereş, F. (2015). Vatandaşlık Eğitimi Ve Karakter Eğitimi Politikalarının Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36 Sayfa: 120-136
33. Karatay, H. (2011). Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 1398-1412, Turkey
34. Kaymakcan R. ve Meydan H. (2014) Ahlak değerler ve eğitimi. İstanbul, Dem yayınları.
35. Kesgin, S. (2015). Amerika Birleşik Devletleri’ndeki karakter eğitimi programları üzerine bir değerlendirme (Georgia ve Florida örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 117-148.
36. Meydan, H. (2014). Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-108.
37. Ogelman, H.G. ve Erten Sarıkaya, H. (2015)). Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Konusundaki Görüşleri: Denizli İli Örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29): 81-100
38. Sarı, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: düşük ve yüksek “okul yaşam kalitesi”ne sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
39. Sırrı, V. ve Mehmedoğlu, A. U. (2015). Karakter eğitimi: dün, bugün ve yarın. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 121-145.
40. Turan, İ. (2014). Karakter eğitimi: Amerika örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 75-92.

41. Ulusoy, K. ve Arslan, A. (2014). Değerli bir kavram olarak “değer ve değerler eğitimi”. Ed: Refik Turan ve Kadir Ulusoy, Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi içinde (s.1-16). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
42. Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2014). *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
43. Uzunöz, A., Aktepe, V. ve Köybaşı E. (2018). Değer analizi yaklaşımı yoluyla dürüstlük değerine dönük öğrenci cevaplarının incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(3), 606-626.
44. Zengin, M. (2017). Herkes için geçerli uygun değerleri belirlemek ve öğretmek mümkün mü? Değer eğitimi yaklaşımları bağlamında bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 432-445

Xarici dilda

45. Bowie, N. E. (1999). *Business Ethics: A Kantian Perspective*. USA. Cambridge University Press, Blackwell Publishers.
46. Lickona, T. (1991). *Educating for Character*. New York: Bantam Books.
47. Lickona, T. (1993). The return of character education. *Educational Leadership*, 51(3), 6-11. [http:// www.ascd.org/publications/educational-leadership/nov93/vol51/num03/The-Return-ofCharacter-Education.aspx](http://www.ascd.org/publications/educational-leadership/nov93/vol51/num03/The-Return-ofCharacter-Education.aspx)
48. Ryan, K. (1991). *Moral and values education*. Arie Lewy(Ed.). The International Encyclopedia of Curriculum, Advances in Education, Pergaman Pres.